865 (59*) K 13/21 F. Vilakazi. 1/129

1-129*

Agriculture A13/3/21 Vilakazi, F.M
865 PP. 1-129 K13/21
ind 9 4 OCT 1950 129 pp.

Ukudla.

f.284 x129 pp = 37 pp typed £1-15-0 ind 9

Imbumbe nezindumba:- Lezizilimo kulikhuni ukuzehlukanisa. Ngoba ziyafana nakokonke okwazo kuyafana. Noma zehlukile kuyinto encane kakhulu. Izindumba zinkudlwana zona kunembumbe kanti ukwenaba kwalezinto kuyafana. Kodwa imbumbe ihlanganisa kakhulu yona kunezindumba. Imidumba yalezizilimo iyafana yona mincanyane, nnide kunendumba kabontshisi mufishishane okwabontshisi.

Kuleli lasenzansi kuvame yona imbumbe. Izindumba zivame kwelasenhla ikakhulu. Noma kunge sona isilimo sinye kwehlukene kancane. Izindumba ziyephuza ukuvuthwa kanti imbumbe iyashesha yona. Futhi imbumbe imnandi kunezindumba. Lesisilimo asifuni umuntu asiyeke size some kakhulu ngoba siyaqhoqhoka sona

2 kalele phansi sifuna umuntu asheshe ukusivuna singakomi kakhulu.

Abamhlophe basilimela izinkomo zabo ukuba zithole ukudla. Abanye basilimela ukuvundisa ngaso amasimu abo. Sithi sesilikhathaba elihle bese besifaka phansi futhi basilime. Kokubili imbumba nazo izindumba kwenziwa njalo.

Kokubili loku kungagumbisa uma umuntu ekudleka kakhulu. yingako kungadliwa abantu besilisa. Kudliwa abantu besifazane. Futhi kunengwili kokubili ngokufana uma umuntu engakukhethisisa nga kahle. kungahlalelwa uma kuzophekwa.kukhethwa,

Izindumba:- Kuthe ngempi yama Swazi kanye nama Zulu mhlazane kubangwa u Nada inkosazane ya maVilakazi uzulu wabulawa indlala ngoba amaVilakazi azifihla

K13/21

3 izinkomo emgedeni nawo angena khona emgedeni. Uzulu uwathola izimbiza nazo izindumba usephuka asedla. Abanye babulawa iyona indlala. Nazoke futhi zabagumbisa izisu. Yingako izindumba izifunzanisa Okuwona amabazi kakhulu. Nawo lomuthi awuthola khona ezintabeni zasobonjeni. Shela amaVilakazi ayakhe ezintabeni ephila ngokudla imithi nezithelo ayewamiba ukuba nendlala aze afunde ukudla imithi eminingi impela njengoba nezinkomo azithola ngokuzintshontsha kwazulu nakwaNgwane.

Imbumbe:- Nayoke iwama ukufumaniswa khuleli laseNzansi. Abantu kuthe ngendlala enkulu kaMandlantule baphuma abantu bazabalala bagewala amahlathi befuna imithi edliwayo. Abanye bafa bebulawa imithi engadliwa bafunda kwabanye, abanye ukuthi

K13/21

kuyadliwa lokhu. Nayoke imbumbe bayithola ngalezo zikhathi. Yandile emahlathini noma ningakhona naumhlanjana abayishiyo abantu nginyamazane.

Isiga esishiwo izinsizwa ngembumbe:-
Kuthi enye intombi ngokweswela ifikelwe isoka layo iyadinga ubuthi izolinikani. Kwakukhona imbumbe kuphela ukudla engalile ikuphleke yase iyayiphekha imbumbe yalinika isoka, kwaze kwasa isoka lingalele ligumbile.

Isculo:- Ntombi kangilalanga,
Kwaze kwasa ngingalele,
Ntombi yangala,
Yangidlisa umqhumbane,
Ntombi salakahle.

Kulihlazo elikhulu ukubona umuntu ocilisa edla imbumbe, ikakhulu insizwa; kungcono umnumzane. Naye kodwa uyabatshazwa akuthukwa.

865

K13/21 not 5

5 Izindumba ayazidlalwa amasoka kwelasenhla. Kodwa nazo ziyaqumbisa. Ukubona ihlazo nokonje ngamlumbe kwelase-Nzansi. Kwathi kulo laso-bonjeni indoda yabona kala ikhuluphele abantwana nenkosikazi sekufike indlala kathi umafokebuza lukuthi udlani wena, yathi, Ngidla umdumbadumbane. Kusho lito engafuna muntu, nayo ke yayisho zona izindumba ngoba yayiziphekela khona emahlathini ingabonwa ibonye ngokuzolala. Kwahamba kwaze kwaba wukudla kwabo bonke, sebethi izindumba.

Imvula: Kegi akuzona izilimo ezithanda kakhulu imvula kanti nelanga umaselikhulu ziyafa. Ilokho umalimi kakhulu ayitheli ujaye ikhule ngamakhasi njena. Ukuze kube ngcono lona ilanga ngoba iyathela. Nezindawo ifuna ilapho lingani khona kakhulu.

6 Zindumba; zivama ukuthlalahala kumazwe asenhla ezinkangala. Ezindaweni zamanzi aziwumi.

Izinyoni ziyakudlla loku kokubili imbumbe nezindumba kodwa akuzona zonke izinyoni izidlla loku Amathendele ikakhulu namasele adlla imbumbe nezindumba. Ezinye azikudlli, kanti futhi izinyamazane aziyishiyi imbumbe nezindumba. Inyamazane evama ukudlla loku iyona impunzi emazweni asenzansi, kanti kwelasenhla kuvame iqhina ezindumbeni. Kodwa zimandlla umaziseluhlaza izindumba kanye nembumbe. Kanti futhi namabungane ayayidlla imbali yembumbe nezindumba. Abanye bathi nezinyoka ziyayidlla uma iseluhlaza. Zidlla umdumba lona uthi ungaqiqa lo ese ziyehluleka.

Loku ukudlla kwabantu besifazane ikakhulu. Amadoda a-

7 kudliswa indlala wona. Ngaphandle kwalokho awayidli imbumbe, nezindumba. Phela esaba ngoba lokukudla kungagumbisa uma umuntu ekudlile. Kuyisimanga ngoba abesifazane abagumbi njengamadoda.

Ukulinywa kwembumbe nezindumba kuze kuthi uma abantu sebelime nayoke bayilime kanye nombila. Kabakulimi kodwa loku bakulima kanye namasimu ombila. Bavama ukuyilima emasimini, ayilinywa ezifeni kanti futhi bayayilima ezivandeni. Phela okwenza bangayilimi kwamanye amasimu njengesifo njena yingoba ifuna ukulindwa. Kuze kubengcono esivandeni ngoba siseduzane nasekhaya. Nasensimini yamabele ziyalinywa ngoba ziyalindwa. Futhi akufihleki lapho kuhamba khona abantu njalo ngoba uma sezomile zija

8 -buleka. Akukuhle ensimini lapho kufulwa khona. Kuthathwa imbewu yalezizilimo iyahlwayelwa uma seyibuliwe yakhethwa futhi imiqwili engasamili nemifece engenamakumbila. Nayoke iyafazwa njengommbila. Umuntu uyaye ayixubanise nawo ummbila bese ^se iyayifaza. Abanye ngezikhathi zanamuhlanjena balandele izinkabi ngembewa bathontisele. Ziphendukla kanye abese uyalandela njalo. Abanye balandele ngokwe bibili.

Kuyakuthi bangabona ukuthi sezomile bese bezinigenela bezivuna. Njengoba yinkomo yabesifazane kuvunwa yibona futhi amadoda kawangeni wona. Kufuneka abesifazane abazofola bazivunele ezimbengeni ngisho izihlelo ezinkulu zokuvuna. Abanye bayayisiphula namahlahla ayo isela

9 hlaza bayenche izihlahlani yome lelihlona. Kuze kuthi ngaphansi kwaso balungise ukuze bakwazi ukuyicosha lena ewohlokayo. Abanye beluke izihlandla zotshani bazisonge ngazo ukuze iwohlo-kele likhona ingonakali.

Kuthi uma isibulwa abesifazane balungise isiza sokubula. Usezomema abanye besifazane bazombulisa. Kuqalwa ngokusinda sona isiza sithi singoma sebuthathwa izinduku kubulwa. Asecula amakhosikazi ebula ephuza notshwala. Sekwelwa nalowo usethola ukumbinzeni uma sekuphelile ukwela kwathuthwa futhi. Bathola izindishana noma imbenge njena umuntu ujabula adele. Imbumbe nezindumba kuye kuthelwe izintizeni ngoba akulinywa amasimu amakhulu kulinywa izintwana ezincane.

10 Abanye njalo bayibeka ezingolo baneli ingabulliwe kadimdle becaphuma okulingene ukubulwa kudliwe. Abanye bayibeke khona lapho ezihlahlani bayidlele khona lapha ize iphele.

Ukuphekwa kwezindumba nembumbe kuthathwa amanzi abemaningi athelwe embizeni abemaningi sekuthelwa yonake imbumbe noma izindumba amanzi antante phezulu bese kuthi amakhoba antante phezulu bewenqule bawalahle. Kwenziwa lokhunyena sekukhethiwe we imigwili namatshe. Kuye kukhethelwe esithebeni kuthi amatshe nobugwili kufahlwe. Kodwa akupheli noma ungakhetha. Kuyakuthi muva besekuthelwa izinkobe esezi phekiwe zithelwe kuzo izindumba noma imbumbe. Sekuthi uma eseshonile emanzi sekugovuzwa.

11 Kuthi uma sekwephuliwe kese kuphakelwa bona abesifazane. Abanye bakuthanda kaki impela yikhona kudla abenza ngako umpakho noma bezohamba indlela. Kodwa abesilisa nabo namhlanje na sebeyazidla izindumba noma imbumbe. Nomphako sebenzelwa ngayo imbumbe kanye nezindumba. Masekhaya yikhona kudla asebekudla. Lalisakusa ngezinsuku amadoda engazidli imbumbe nezindumba. Amakholwa phela kwakhethi wona. Yiwona ikakhulu uwafumanisa enze umphako ngalokhu ukudla. Nasenkhinelemi kuyawafumanisa evula amabikilikwo edla zona izindumba nembumbe. Kodwa amasoka nawo akholiwe awazidli imbumbe yasemzini. Kudliwa ubotshisi. Kwa ba bincayo kuselihlazo ukudla imbumbe nezindumba.

Imbewu.

Ngingoba ngishilo ukuthi abantu bayivuna ngezindlela eziningi ezahlukeneyo imbumbe nezindumba. Abanye abayisonge ngezihlandla bayibeke basishiye esinye isitsha ngo esiyinhlawudyelo sithiywa egolokaneni noma khona emthini. Abanye basibophele emshayweni wendlu. Kwenzelwa ukuba singaphehlwa. Kodwa enye ivele iphehlwe noma kwenziwe njalo. Kufuneka umnimiso ahlabe esilungisa. Umuthi wokuwimbela ukuphehlwa umlotha uye uthelwe khona enhlwayelweni ukuze iphephe ekuphehlweni. Abanye bayilengise endlini ekaswayo yikhona ifuthwa intuthu ingonakali iphehlwe. Kuthi nalaba abayibulile bayithele izimbizeni bese befaka noma umlotha ukuwimbela ukuphehlwa. Noma

13 ayithele embizeni endala bese eyibeka khona engolobaneni athele wona umbala. Iwona muthi omkhulu wokuvimbela ukuphehlwa kwembewu.

Kuyakuthi umasekuzohlwa yelwa bese uyayela umuntu useyihlanganisa nenye noma eyombubilla. Phela yona isabekhiwe kayeliwa ngengoba sebenza namhlanjena kulukelwa njena. Uma iyeliwe iyashesha ukuphehlwa. Abanye njalo usethi angabona kukhathi ihloho ayihlalele eyikhetha uma iphehliwe imbewu. Kuye kukhethwe lena esidliwe isable yona. nalokhu okuyimfece. Kodwa sekuvamile lokho umuntu wenelisiwa ukuyela. Abantu bake ngalandi ubuhle bembewu noma incane yake ilungile uma ingaphehliwe noma ingavuthwanga.

Umdumbula

Lesilimo asandile kakhulu
kuleli lakithi. Amacembe
aso afana nawo mhlakuva
kuba yizihlahla ezimfusha
nyana. Uma ungamahile
ungathi isihlahla sasendle
njena. Uma umuntu e
kuhlwayela ukuhlwayela nge
nqhuku. Bacama ~~ukukutha~~
kulima emzaleni eduzane
nasekhaya. Abakulimi ko
dwa amasimu. Kona u
masefuthela ungathi u
batata kuba okuningi e
sihlahleni sisinye. Aku
zinmuki njengobatatala. Futhi
izihlahla zomdumbula a
zenabi zona. Zikhula zi
yephezulu.

Isithelo sawo kuba njengo
zimpande njena. Abuyifu
ni indawo enothe kakhulu.

15 kufuna indawo ewumngatho ukuze sengathi kuyazimula.

Uma isekuphelelwa baye bakumbe kuthi umabeku zofakwa ebodweni umuntu akugeze kahle ngemvakwa lokhu sekuyaphalalwa ngombese. Kuyakuthi uma sekudliwa bese bekuhluba futhi kodwa umakumbula uyagumbisana wona. Futhi uma uwondle kakhulu umuntu uyangulisa. Nomuntu umd efala ukuwondla uyangulisa futhi. Kuthe umuntu awondle kancane aze awujwayele kuthi awudliwa umthambo ophakathi uyagulisa wona, kathi kuhundadi akakujwayele. Kuvama ukuhlwaselwa emazaleni. Yinto engahluphi kakhulu iyakhula njena noma izulu lingani kakhulu. Lona isilimo lasenzansi ngoba kwelase nhla lasikho. Nakho na enzansi sithanda eduza na kasolwandle.

Uyidumbula awufuni ukuba kuphonswe amathambo umakade kudliwa inyama. Uma umuntu ethuke ephonsa ithambo phakathi kwawo uyabola phansi: Abanye bathi awufuni ukuba umuntu wesifazane awumbe emikabi inhlawumbe eye emfuleni usuke kese uyabola wonke nalona awubhiyile akawumba.

Kuthi uma usumzihlahla ezingulu kese uyabuthezelwa ukuze uthele kakhulu impela kodwa omunye welulele nge zimpande. Uma utshalwe umuntu wesifazane kade ese

17 ndodeni. Kuyahlonishwa ukuya
emadodeni kuma kuzothintwa u
kudla. Noma owesifazane ese
tshintshini uyahlonipha anga
kuthinti ukudla. Kodwa iza
mhlanjena ayisenziwa loku.
Yingakho ukudla kungasandi
njena ngoba umthetho abasa
bugcini abesifazane nabo a
bebilisa.

Umdumbula lona kawutha
tha emahlathini ikakhulu a
seduzane nolwandle. Uyambi
wa kanti uhlwayelwa nje
ngobatalala wona. Uhlwayelwa
ngezinduku zawo. Abanye be
za umuthi ngawo ikakhulu
uma umuntu elunyisa nja
lo noma ukudla kungasa
hlali kahle. Nawokhe ama
doda ayawumba efuna u
kwezaphla ngawo. Nawo futhi
kuhle azilel ukuze uwumke u

18 kumila. Uma engawuzilelanga uyafa ubole kube nezilwane ezibudlayo.

Lomuthi njengoba ngishilo ubangelanga isisu esibi ku bantu abanye. umuntu uyaqumba uma ewudlile. Ufuna athi angawudla aphuze noma kutshwala ukuze ubengcono. Umntwana yena kuyayazo aĉathwe uKhuze ayengaphandle. Kodwa uma sesewujwayele ulungile awoni lutho. Bathi umthanyana ephakathi ayidliwa ijalathlwa ngoba uma eyenza umuntu abulawe isisu agule futhi:

Lomuthi wona uhlwaye kwa ekhaya. akuwona umuthi ohlwayelwa kude nasekhaya. Akwenza lokhu yiko ngoba unyanakekelwa.

865 K13/21 17

19 Njengoba sengishilo akubonakali ubudlala kwamadoda loku awawudli, umdumbula amadoda enzangawo umuthi.

Njengoba into engalinywa abaningi kwenziwa khulinga ne ujina. Kulinywa kanye nezinhlanga uma seletwese i hlobo. Kuyashesha ukuvuthwa futhi. Nezimbewu yomdumbula ayikhethwa ingoba kuhlwanyelwa izihlahla zawo. Kuze kubekwe amalunga. Amanye ashoniswe phansi ukufaka izimpande amanye abengaphezulu akhiphe lamabembe wona. Kufuna umhlabathi omningi ngaphansi ukuze kukhule kakhulu.

Uma usuhlwanyelwa kuqale kulinywe bese kumbiwa izisele zokuwufaka

Kuthi uma sebewufaka abanye bawulungisa umoba bawulalisa phansi ba bambe beyeza amalunga ukuba kuphume amacembe. Abanye bayawungxumeka amanye amalunga ashone phansi amanye abe ngaphezulu. Ziningi izinhlobo zokuwuhlwayela.

Umakoti osemusha akavunyelwe ukuwuphatha umdumbula. Kuyekuthiwe inzalo kanakuyithola. Kuthiwe na bantwana bayoba lula bashishe bafe uma kufika umkhuhlane. Izingane bezingavunyelwa ukusondela lapho kusetshezwa khona umdumbula. Ukuphathwa abantu abadala. Izalukazi yizona bezuwuthanda kakhulu umdumbula.

865 I/

21 K13/21

Idata

Kukhona amazambane asendle. Wona mancane kakhulu kunalana asekhaya. Ngombala ayafana kodwa wona sengathi afuna ukuba luhlazana. Uma umuntu ewadla luhlaza ayababa emlonyeni. Noma esephekiwe ayakhahlalla uma umuntu ewadla. Izihlahla zawo zincane amacembe azo kodwa afana nawo lawa amanye amazambane. Nembali iyafana uma ebalaseka.

Uma umuntu ewalime unyaka wamunye amila njalo. Awaqhesheki ukuphela lapho alinywe khona Abantu ke bawathanda ngako loko. Useole ewahlakulela umuntu athele kahle futhi

22 Phela wona ayalimela ngisho nelanga. Awashesi ukudumala. Kanti nokuvuthwa ayasheshe. Noma izulu libalele kuthela kuthi ukushu kakhulu. Inkani uma zimuntu ekubuthezele kahle.

Kuthenga ngesikhathi sendlala abantu bawamba la mazambane kona ezinkangala ezindaweni ezingamba duduzi. Base bewalima ekhaya. Nangempela avuma kabanna ukuwalima nawo umbila abanye. Abanye bawakhine kanye nezintānga. Abalimi kanye kanye kuthi umasekubuthezela base bekhwayela umumbila noma yizo izintānga. Kuzakuthi uma esevuthiwe izihlahla. sezishile bese becela inivume

23 komhlunhlu ukuba bawambe. Umuntu uyaye ameme abanye ukuba bamumbise. Sebawamba ngamageja abo. Uma esegedile ukubawamba usehambisa okuncane ngesihlelo akuse enkosini ayokwethula. Uma umuntu evune kungakabi yiso isikhathi wenza ziyalo. Lokho phela ukuhlakana. Sekuthi okusele lapho usekusa ekhaya ayokugcina khona. Usethatha ekufaka engolobaneni usekwenka khona. Yingoba nomdumbula wenkwe engolobaneni. Abanye bathathe bakwenke phezulu emithini bakwemboze ngotshani ukuba kungakushiswa ilanga.

Abanye abawavuni kungakabi yisikhathi sokuvuna. Basuke benziwa yi

24 ngoba bengena ukuyokuvethula uma kukuncane. Phela nezinyawo zenduna uzihlaba inhlanhla ngoba iyona ekukhulumele enkosini. Umuntu njena, akanawo amandla okukhuluma nenkosi ubesiwa izinduna zakhe enkosini uma induna ikuhambele enkosini ukuyiholela.

Nawoke amadlatha ukudla kwabesifazane. Amadoda abephila ngamasi nangezinkobe. Okunye okuningi bekuwukudla kwabesifazane nawobelo amakhosikazi abengawadli amasi nenkukhu abengayidli. Utshwala obobulliwa uwo wonke umuntu nowesifazane naye owesilisa. Bekuba nisani uma indoda idla umfino nokudla kwabesifazane.

K13/21 25

26 Imkewu yomdumbula nedata.

Kekuthi uma usumbiwe umdumbula bese uyomiswa kahle. Kuthi uma sewomile nagoidata kuthathwe kwenzelwe izihlandla kufakwe khona bese kukhwezwa engolobaneni. Abanye njalo bakukhweze khona ezingungwini ~~phezu kombila~~ namabele. Ingakophela owesifazane uma ehlaki ube ngasondele ezingungwini. Ngoba uma eye emfuleni noma encelisa umntwana omncane. Phela kekubola loku umdumbula nedata. Futhi uma amanzi engenile engungwini kekubola. Abanye bebekulengisa khona endlini ngazo izihlandla lezi. Phela engolobaneni kekususelwa amagundwane. Kodwa iningi likusebenzela ukukhola, ngo

26 ba nakuyona ingolobane kuyashisa njengasengungwini. Na senyangweni futhi bekunga bekhiwa ngoba kungabola.

Abanimzi bebe thatha utshani babendlala phansi kwe ngolobane bese be kuthela be kweneka khona bakufulele kancane ngotshani. Uma umuntu enganjalo bekuphuza ukubola. Bekungcanwa njengamathanga. Uma umuntu engenzanganjalo akwakhele ingolobane engafulelwe ebule kile phuzulu ukuze kushawe umoya besekuhluphela iju lu umalina. Naphansi kwemithi osekhaya bekube kwa kwembozwe khona ngotshani kungakhanyi emehleni abantu ngoba banga kuntshontsha mhlaumbe bekuthunuswa ukudla.

865
K13/21 ~~2~~ 7

27 uma umuntu esibona uku-thi yisikhathi sokuhlwayela usebha lokhu okumandhlo a-sebukhali nokunye uma kungakaboli usekuthatha ekuhlwayela. Abanye ba-besizakala ngamahlahlizela kube yiwona abawahlakulela-yo. Abanye bawambe ba-wahlwayele kabusha. Konke lokhu bekwenziwa abantu be-sifazane. Uma selethwasa i-hlobo kungaqhuma kuhanjiwa kumbiwa kuhoniswe kancane sengathi kuyabuna bese ku-yahlwayelwa futhi. Kodwa bekwe thenjwa kakhulu ku-wona awahlikhlizela ahlaku-lelwe. Umdumbula wona be-bewunquma izinduku zawo ku-bezizona bazihlwayelayo. Bezi-gcinwa engolobaneni. Noma ku-khiwe ezamahlikhlizela.

Umgomeni.

Umuntu uma engayinaki sisanga imbumbe nezindumba angathi yijo. Kodwa umgomeni wona wehluka ngoba mncane kakhulu kunembumbe nezindumba. Futhi nangombala wehlukile umgomeni ngoba uluhlaza lwona njalo njena. ~~Wona~~ usuvuthiwe ufana nolētshisi wona kodwa mncane kunolentshisi. Umuntu angawulinganisa nentāndelo lewama ukufumaniswa ezindaweni ezinamanzi ezizinzile.

Wonake umgomeni utholwa khona emenweni asolwandle njengoba nanamhlanjena kusekusilimo sasolwandle kulaba akakhele lona. Kumazwe asezinkangala kulinywa ezingadini kuthelelwe ngama

29 nzi ngoba kuyawa funa. Kodwa phezu kwalo loko akucimi ezindaweni zasezinkangala. Ysilimo sabenzansi sona. Uma umuntu esiphekile asehlukene ku nemubumbe nezindumba. Yiso futhi isilimo esingathandwa ngabesilisa. Koduba amahlobo ayawudla nawo awesilisa. Kodwa amabeshu awawudli umngomeni.

Uyagumbisa kakhulu uma umuntu ewudlile wona. Ku nesiga sokuthi. "Uwasuza njalo udla umngomeni yini." Phela umuntu owudlile ubonakala ngokushipha njalo. Izingane ezincane zibonakala ngokukufawa izisu. Phezu kwalo loku bayawudla abantu. Nawo amadobla uma izulu lomisile ayawudla. Njengoba nawo umfino bayawudla umaliko.

K13/21

30 lele izulu.

Kuyekuthi uma sekulinywa umumbila namabele bese bayawuhlwayela nawo umgomeni. Njengoba behlwaye ba jinjunule. Abanye uma sebehlakula bahlakule ngawo. Phela uma uyabheka ukuvuthwa kunombila namabele. Kuthi noma sekuyisikhathi sokuwuhlakulela ungabe usahlakulelwa kodwa kuyaye juthele. Uma umuntu ebona ukuthi usheshile ukuvuthwa awuvune uma esethole imvume enkosini. Ukuvunwa kwawo usiphulwa kanye namakhasi awo uma kungakabi yisikhathi sokuvuna. Uyanekwa phezulu esihlahleni kuze kufike isikhathi leso sokubula. Phela nakhona esihlahleni lapho wenzelwa

31 isihlanzdla ukuze ingawo hloheli phansi kanti uwolthohele ukusona isihlanzdla leso. Akuvunyelwe ukuba umuntu oncelisayo asondele lapho ilinywe khona lemithi ungomenzi nayo imbumbe sekubvanje lapho usabona nowesifazane encelisa ayivuna. Kunyongo gwayi. Ugwayi lona wakuthlwayelwa labantu asebekhulile. Uma umuntu omncane ethwayela ugwayi bekuthiwa akanakuyi thola inzalo futhi noma ethuba eyithola ingaphili kahle inzalo yakhe.

Intsimi lapho kuhlwayelwa khona umgomeni innsinu ebingalokhu ngasendleleni. Umuntu ubefilina kude nendlela yabantu. Noma sekulindwa bekulinda yena

32 Ongancelisi ikakhulu izinga ne ngoba zona zingahlangana nabantu besilisa. Phela enye into ebingavunyelwe, uma umuntu ezophatha ukudla ukuba ahlangane nowesilisa. Naye owesilisa ukenzila owesifazane, uma kuphuma into. Phela, uma ethe eya empini wakehlangene nowesifazane ubengabuyi loyo. Ubesala khona empini. Noma kuqhudelwana, uma izinsizwa ngabo lobo busuku. Okuzakhusa zisine beziba nesinyama zehlulwe. Nakuwona umshado yaznakholwa akuvunyelwe ukuba umuntu ahlangane nabesifazane uma okuzosinwa bazama ukwehlulwa abakubo.

Nakoke ukudla bekuhlonishwa. umuntu ubengayi e

33 ndodeni uma ezoya ema
simini. Nabesifazane uma
besasebenza ukudla bebeyizi
la indoda. Noma kwelashi
we ukudla bebezilana abantu
abadala. Nazoke izintombi ne
zinsizwa bezizilana ngalezo
zinsuku.

Nokuĉama ensimini be
kuzilwâ kakhulu. Umuntu
obengaĉami ensimini ngapha
ndle uma esemdala okhulu
lu engasayitholi inzalo. Kodw
a obayithola ubengalokotha
aĉame ensimini. Kunjenga
khona endleleni bekungaĉa
nywa. Umuntu ubephambu
ka ibanga elikhulu uma
esephisiwe.

Nawoke umngomeni u
kuhloniswa uma umuntu
ezomphatha. Kanti yonke nje
insimu ibihloniswa bekuw

K13/21 34

34 ngahanjiwa kuyona ngokwe
sabo sabantu lokuthi bazoku
bulala ukudla: umuntu u
behamba emyeleni wensimu le
yo. Uma umuntu ekuwa
hamba phakathi ukethola i
cala ahlawuliswe. Noma e
funa ukukhuluma noma
intombazane ubeyilindela, ayi
bize okuba iphume ensimi
ni leyo. Uma engemile u
bethola icala.

Ukuze ukudla kwande
kuyahlonishwa. Yingako uku
dla kuqala bekhulwa da kakhulu
kuwahlamhlanjena. Noma u
bina insimu enkulu aku
savuni ukudla. Nalapho
kugcinwe khona bekungenga
ngwa yibo bonke abantu.
Yilowo muntu omagondana
obephatha ezilulwini nasezi
ngolobaneni.

8 6 5 K13/21

Udonge.

Kukhona esinye isilimo esa
ziwa kakhulu kuleli lase
nzansi kwa zulu. Lesisilimo
kithi asifane nomsangwini
kodwa sinamacembe ama
khulu kunaye. Umasesithe
la sinombhumbula ovama u
kuba ngamthathu. Umase
sivuthiwe inje uzwe izinhla
mvu ziheshheza phakathi
emdumbeni. Zivama ukuba
zinningi kulemdumba izinhla
mvu. Zincane kakhulu zona
zithi azibe ngangamabele
kodwa azifani nawo am
abele.

Lesisilimo sasingaziwa la
pha kwazulu, nlanamhlanje
na asinakiwe kakhulu. Ku
thiwa ngesikhathi kubusa
uMpande kwavela umbango
kumaSwazi abantwana be

36 nkosi babanga isikhundla. Kwathi uNgamayenja wabaleka nabantu labaningi wase wakha kuleli lase Dumbe wacela indawo kuMpande wawe mukela amaSwazi kodwa uNyamayenja wendlu la yena nabanye. Kwathi laba abasala ukwathalala la kubona lesisilimo njengoba neyambazi lalungaziwa kwaZulu lafika nawo amaSwazi lawo. Asebonakala emhlawayela amalwazi udonge. Uzulu waye bona sengathi umuthi njena enganakile. Lesisilimo sifuna indawo yasenzansi edzize nasolwandle. Njengoba futhi, igcwele, kudsilla mtubanthuba kulaba bakwa mkwanazi. Phela bona basondelene nolwandle. Futhi

37 uthanda indawo yamafenye esengathi ihlale limanzi. Izinyoni kaziwudli kakhulu udonge. Into wama ukuhlupha izinyamazane ziyalindwa zona. Njengempunzi nabo onogwaja. Emazweni asenhla ku hlupha amabhuna. Kakuzona lezizodwa zimingi ezinye izinyamazane.

Wonake ukudla okummandi uma umuntu esewujwayele. Wonake awuqumbisani njengembumbe nezindumba njengoba ufana namantongomane nokuphekwakwawo kuyafana nokwawo. Uyathoswa kese uyagaywa inhlama kwenziwe isitshulu. [illegible]la unamafutha udonge. Amadoda ayawudla udonge batshobela ngawo amaphalishi. Kufana naso isitshobelo sama

58 ntongomane, kodwa umnandi esikha donge. Into njena awanda kakhulu noma umuntu ewuhlwayele awuwami ukwanda. Abaningi abantu bavama ukuwuhlwayela izifini bawuxube nommbila.

Uma usuhlwayelwe uyafana ukuzitelwa kwawo njengaba sengishilo ngezindumba kanye nembumbe. Futhi uma usuvunwa kukhiwa yona indumba yawo bese yomiswa kahle kahle ibulwe. Kuye kwenziwe isiza noma ekhaya noma emasimini bese isindwa usuthelwa lapho sekubulwa ngezinduku. Abanye bawugcina bengawubulile bawenzele izihlandla ezincane zokuwusonga ungakhohlokeli phansi ukhohlokele kuzona izihlandla lezo. Usedle ewu

39 thatha ngezihlandla umuntu ewubula ungaka songululwa uma efuna ukupheka.

Uma usubuliwe uye uganiwe ezinyangeweni noma ezimbizeni uhlanganiswe nawo umlotha ukuze ungaphehlwa. Wonake awufakwa ezingungwini. Noma umuntu ewuphatha khona uwubeka ngembiza njenge zindumba nembumbe kokunye ukudla ngaphandle kombila namabele akuthelwayo njena phansi ingungwini. Amathanga wona abekwa ~~phe~~ zulu kommbila noma amaBele. Nakhona engolobaneni bayawubeka ngezihlandla kodwa ngokwesaba amagundwane akakuyeki isikhathi esiside lapho.

Ingolobane iyahlupha ngoba inamagundlwane namabemvane

40 aphehla ukudla lapho. Into enhle kakhulu ekugcineni ukudla ingungu noma nayo yenza isangcobe kanti futhi uthalima kakhulu amanzi angena kuyabola ukudla. Inyangwe yona ikugcina kahle ukudla kodwa nayo akhona amagundwane. Kodwa inhle wayelo enhle egcinwa enyangweni.

Njengoba udonge umezinhla mou ezincane ukuthelwa ezimbizeni noma ezindala ezingasakusebenzi utšhwala. Abanye bathathe zona zotšhwala namagoma. Phela ku namagoma amahle afana nazo izimbiza. Futhi kubunga vami wona ukuphehlwa njengenye ihlwayelo. Udonge kubagethwa njenge mbumbe nezindlubu.

ukuhlwayela:- Bekungaphumi muntu ukuyolima inkosi ingakasho abantu bekelindela izwi lenkosi ukuba maliphume kuqala. Nayoke inkosi ibenezinceku zayo eziyilizayo kulezizindaba. Kuyakuthi uma isilulungisile loludaba nezinceku kubizwe izinduna. Yizonake izinduna ezizokwazisa lokhu ukuhlukuma kubantu ukuthi inkosi ithi makaphume. Bekungabonakali umuntu esukela umhlabathi wenkosi lingakaphumi izwi komhlulili lokuthi sebengaphuma manjena:- Umuntu onjalo ubengahlawuliswa yinkosi.

Bekunezinyanga ezelapha ukudla. Kuthike abantu bayokwethula inhlwayelo yabo enkosini. Nazoke zinyanga zelapha lenhlwayelo ukuze ukudla kubekuhle. Abantu abangenayo mali bebe ngayelaphi eyabo inhlwayelo. Izihlulu ebezilba nehlwayelo eyelashwayo. Phela bebuphuma izinkomo ngokwelashwa ku enhlwayelo. Nensimu akungalwa ngayo ukuphunywa iyenkosi ngenoba abantu bebezoziphumela. Kunensimu yesizwe yenkosi. Noma sekuhlakulwa kuyaphunywa kuyiwo kuyona. Kunelanga abantu abahlangana ngalo okulensimu liyamenyezelwa.

Nanamhlanjena abantu baphuma nezipani zabo bayolima insimu yenkosi. Ngemvakwalokhu umuntu usengaphuma ayolima eyakhe naye. Loku ukuphuma kanye kanye bekwenzelwa ukuba abantu bagoge nempahla yabo ngoba umakulima ngamunye bezingabamosela abanye kungabi ndaba zalutho. Futhi bekuhuswa abantu ukuthi yiso isihlathi sokulunia lesi. Usukubona bonke abantu besifazane bebukula bedlala phezulu manjena. Nongenalo ikhuba ubelifuna ngokushesha. Nomyeni wakhe usemkhuthaza ukuba aphume. Nenduna isimemezela ukuthi abaphume abantu seliphumile komkhulu lelo zwi.

Namadoda asephuma ekhaya ezifunela utshwala, aye nabomkhulu ngoba asebesizungu ekhaya amakhosikazi kawasahlali ekhaya. Utshwala sebuba yindlala ngoba amakhosikazi avuka ngesokhusa lize lijoshåna ~~ubuga~~. Nizingane sezibulawa yindlala emakhaya, sekusele omzanyana nazo. Phela ngoba amasimu alondelene nalowo akafuni ukushiywa.

Umasekuhlwayelwa, uma isithaliwe imvume enkosini, bese kuyaphunywa ngemvula elandelayo noma ngazo lezonsuku ezishiwo inkosi u makusemanzi emasimini. Uma sekomile ukukuphuhlonywe elinye ilanga uma izulu selinile. Lona umsebenzi wezinduna zona zihamba njalo ekomkhulu. Nangaphandle kwaloko ziyaphunyelwa ukukwazisa abantu bazo.

Umasekuhlwayelwa, kuqala ngokufaza inhlwayelo leyo. Isuke ixutshwe noyombhila namabele nezindumba noma imbumbe. Abantu bebangayehlukanisi imbewu beyifana nje yonke ihlanganiswa. Kusanhlabyiha lapha sekuqala ukuyehlukanisa. Kodwa noma kunjalo imbumbe nokunye okufana nayo bayakuxuba nommbila noma namabele. Kwenza ngoba

Abalimi amasimi amaningi. Futhi abavunyelwe ukumnosa umhlabathi wenkosi ngokuwulima namandla akulima amasimi amaningi abanawo ngoba balima ngomkhono. Ukugatha umhlabathi umsebenzi wabamhlophe. Kufike nabo Abantu ukuthi angahesha kahle umuntu bese uyashisa usenga na njalo usehlwayela.

planting

Ukuhlwayela kokunako kunhlobo ningi ngoba abanye bayafaza emasimini abo. Abanye bagala ngokulima bese begqibula bayibumathe ngomlomo imihlwayelo lena bayithontisele eziseleni ezimbiwe. Uthe egqibula abethontisela abuye agqibe ngomnyawo noma ngalo igeja. Abanye kavele bafukule Khona esihlathini abuthi aphikile ngokuthi useyohlakula njena. Kakhulu efuseni umuntu uvama ukugqibula azi ukuthi useyohlakula.

865

K13/21 46

46

[illegible]

Okunye amakhikhizela kawakulawa noma awakiphili uhlobo umuntu uyawakiphikijela awashiye. Noma esehlakula akayeki lukukambe efaka phansi noma izindumba. Kakhulu insimu uma ingavumanga, umuntu uthi uma esehlakula aphinde akuwayele futhi.

Abantu bakwaZulu umabelima ngemuthoma babe sebenzisa inkubazane. Lenkubazane yayenziwa yilo abafundile ukuyenza bese iyathengwa ngempahla. Abangenalutho njalo bebephila ngokukhonza kwabanye ngokuncedisa yikhona nabo bezoba nceda uma sebelima awabo amasimu. Izihluphekisi zazisebenzi zalaba abanakhonkuze zibinde kubo. Abanye njalo ngokuhlupheka bahambe be joja bese behlwayela, bejoja ngifunduku usazi kumuntu ukuthi sengofuna igeja lokuhlakula kwabanti.

Omunye aphumelele kanjalo omunye angaphumeleli kodwa abantu bokudala kwakhe sokunyonakala njalo. Amakhalawu kama qeja izinto ezifike nabo abamhlophe lezi bezingekho endulo bekunjinkulazane kuphela eyayaziwa.

work parties

Umuntu wonke ubezihlakulela nezingane zakhe. Kuhlodwa uma ezenzela ilima ngotshwala amema izihlobo zizomsiza. Ilima alikhetheli izihlobo zodwa wonke umuntu ongumakhelwane ubesiza, nesihambi sendlela ngendlela sisize naso futhi. Umunye sebiza izihlobo noma omakhelwane bazomhlakulisa usezobanika okulingene amandla akho uma esebilile. Lokukwenza kuthiwa ukuhlakulisa. Kanti nokuvunisa kukhona. Umuntu ubengaholi imali njengoba kwenza abamhlophe namhlanjena umakulithoho noma ukusiza. Umuntu ube

48 kala loko omnikeze ngako noma
umsize kuko wena. Uma umsize
ekuhlakeni isikomo ukuthola a
mantshontsho umasenigedile. noma
umsize ngokumpelekisa utshwala u
kuthola ukhamba. utshwala bebu
yinto enkulu impela kona ekusizeni
nase kuhaleleni. njengoba nanamuhla
basakwenza.

Abantu abaningi bebevama uku
zihlakulela nezimigane zabo kuphela.
Ikakhulu abantu abangenalutho
lokwenza amalima nokuhlolela a
bavunisi nabahlakulisi.

njengoba sengikengasho imbewu
ibihlanganiswa kungakhethwa
ibixutshwa ngamabomu umase
kuhlwayelwa. Noma iyiphi imbewu
ibihlanganiswa noma ngayiphi naz
futhi yezinye izitshalo bezihlanganiswa
bekungekho ukuthi lesi ngizosihla
ngala lapha yana. Uhlelo belunge
kho njengoba sesazi namuhlanjena

49 Amalima yinto enkulu kubantu abamnyama. Ilima lenziwa ngotshwala noma ngenyama. Lezizinto ezimbili eziphambili kubantu abamnyama. Kuye kuthi umuntu amema abantu omakhelwane bakhe ukuba bamsize ngelangalelo. Utshwala bobe sekulungile ngalo. Nayeke uma emema ulinganisela ukudla loko anako akdingi amawala ngoba abantu bangalwa naye lobo muntu. Amalima enziwa noma kulinywa noma kuhlakulwa nalapha kuvunwa noma sekubulwa. Iwona kuwumsebenzi omkhulu impela kubantu. Kukhona futhi nokusizana uma behlezi kahle bayasizane nasekulimeni nakulokho ukuhlakula noma kuvunwa noma sekubulwa. Ukusizana kukhumbelana nabangani nezihlobo. Uma bebona ukuthi uyagula basemusiza ayi izihlobo zodwa kodwa abangane ba

50 khe nangaphandle ungaguli ka
yakusiza abayizihlobo zakho naba
ngane bakho.
Uma bekusiza akuswelekile u
kuba ubaholele nawe uyaye u
fundise ngako ukubasiza. Inga
niphela lesisiza esithi, sikhatha e
yikhathayo. sikhuluma kona
luku. nawe usiza okusizayo na
yefuthi uyakuza kawe. Umake
kusiza wena ungake usakasiza
akasenakukusiza ngisho namini.
Umuntu obengasizwa futhi uye
na umuthakathi ngoba kwesa
tshwa ukudliswa nokubulawa:
Ukwesatshwa kakhulu umuntu
othakathayo uma nawe ngisho
ungathakathi ukhambela um-
thakathi bekugcinwa ngokuthiwa
nawe uyathakatha nezangoma zi
kunikele futhi. Uma unenhliziyo
embi ubungcina unguyena u
muthakathi futhi.

51 Kummandi ukuhlakula elimeni, futhi noma wendlula ngendlela kuvukhahlwa abantu abajabulayo. Ufumanisa insimi isiphuzu lo wonke umuntu enamile. Nomosizi uyakhohlwa. Nokusebenza kwalabantu kuyakonakala kayasheshisa. Kodwa abahlakulisi kahle noma belima akalimisi kahle. Umsebenzi welima uyahalalisa awusebenzisisi kodwa wona uyashesha.

Akwenza abantu bacule bajabule yibona utshwala. Kuyekuthi ekuseni lithathe umbandla nduku ukuze libenamandla. Sebeya ensimini sebethengga: abanye sebeswakeme. Sekuthatha ukhamba olukhulu kuyiwa nalo ensimini noma imbiza njena akuthathwa enkulu imbiza kusiwa encane. Kuzakuthi angabona umnini wensimini ukuthi sebe

K13/21 52

52 sebenzile sebefuna ukuthamba sekuyohlalwa phansi usezithunga futhi izinkamba sekuphuzwa. Kuye kuphuzelwe phansi komuthi uma kumelanga. Kuzohlalwa isikhathi eside lapha phansi kuphuzwa kuxoxwa futhi. Uyena umlimi welima ozobasukumisa futhi. Sekuba yisoleso uma kusasele usezothi engabona ukuthi sebesebenzile aphinde futhi abahlalise phansi.

Kuzakuthi nezikhambi zisondele zibambe ziphuziswe bese ziyendlula. Akuvona. Umthetho ukubambela umuntu odlala ngendlela uma engakambi ngisho negeja. Umuntu ucela ngokubamba igeja. Uma iba fumanisa bethezi phansi uyaphuziswa lowo. Akukhethelwe ukuthi owakuphi lowo muntu noma engaziwa. Phela uyena umuntu wokuhamba abaziswa kakhulu impela kunabo bonke abantu. Kwaziwa ukuthi, unyawo alunampumulo. Wohamba nawe uze uphonseke kuyena lomuntu naye akuphathe kabi, uma nawe uwamuphatha kabi.

Endulo bebengagomiswana otshwaleni. Phela ukugomisa ke kuyimpilo kungasondeli koyise Noma manjena sekwenziwa njena. Amadoda abezihlalela odwa umnakanelima nomase kuphuzwa, kodwa zona izindaba zokugomisa bezikhulunywa ngomame. Nawe unantombazane. Se kuyenzeka izinsizwa zeshele khona laphu emalimeni kodwa akuvamile. Kuyakuthi uma sekuphelile ukhlahlakula kuyiwe ekhaya sekuyophuzwa impela manjena.

54 kulodwa ukhamba lwabesifazane ngisho izimbiza uma kuningi. nolalaka besilisa lulodwa futhi. Nendlu yabesilisa iyodwa neyabesifazane iyodwa. Akuvunyelwe umuntu wesilisa avame ukuyophuza ngakwabesifazane. bangamphuzisa nje na uma efika. Nabo abesilisa bangamphuzisa owesifazane akuyile kubona abesifazane. Nabesifazane sebezisinela nabo abesilisa bazisinele bodwa. bangasondela babuke abesifazane uma kusina abesilisa. Kuyinto enhle ukubukela umakhisinwa. Izigangi ezeshelayo ngoba umuntu ohlakaniphile uyazi ukuthi iningi liyabona ukubendekanti futhi akuvunyelwe. bave bacuphe umaakhukanyiwa besa bayeshelana. Kodwa nakhona lapho akwenziwa obala.

Amasimu

Umuntu ubengavunyelwe ukuthengisa ngokudla. Ukudla siyona nto ebeyaziswa kakhulu. Umuntu obethekelisa, avunise futhi ahlakulise, alimise futhi bese uthola ihalo ngalopo. Kodwa ukudayisa ngokudla umkhuba wabamhlophe lona. Kubantu awuzange ubekhona. Umuntu odayisa ngokudla ngisho nakamuhla uyena uyesatshwa kuthiwa uyamosa ukudla. Yingakho ukudla kungqasa tshakali ngoba sekudayisa.

Nako loku ukuthi umuntu asebenzele omunye into yabamhlophe kubantu. Umuntu ubemsiza omunye bese uyambonga naye ngomsebenzi amsize ngawo. Ubeku ngekho ukuthi umuntu uyakola . Kodwa namhla njena sekuzibona umuntu kusuyamholela uma eku limele insimu yakhe nge zinkabi zakhe. Kukhona abangenazo izinkabi. Izwe lithenwa lingangenwa abamhlophe Kubasekushintsha konke ukuhamba. u umuntu ubengowenkosi ubengakwazi ukuholela o munye umuntu ngomhlabathi wenkosi. Ubengephucwa umhlaba lowo muntu kuthiwe uyaganga.

Ukuzikhethela umhlabathi. umuntu uwunye, lwe ukuba ahambe abubukisise umhlabathi, athi angayibona indawo aye enhlosini noma aqale akhulume nenduna kube iyona futhi enusa enkosi

57 ni ukuthi ufuna ukuwa
kha endaweni ethile. Isibu
za inkosi enduneni ukuthi
ikhona yini indawo lapho
efuna ukwakha khona.
Uma ukuthi indawo ya
banye abantu isithunyelwa
inkosi ukubuza ukuthi
bayamvumayini. Uma be
ngamfuni nenkosi ayenzi
ngenkani isizathu akabuke
kwenye indawo. Uma ku
yisilomo bebemamukela
ngokushesha. Kodwa u
ma umuntu lowo ku
wumfokazane ubengaphu
meleli ndasishane. Omuny
e aze abekelwe ujona indo
na indawo. Ndyåke inkosi
iyaye umbeke kezinduneni
kumuntu lowo yokuba a
basojwe yizo abantu banga
lali ngaye.

58 Uma umuntu emukwa u
mhlaba kuye kuze yona i
nkosi izomqumela indawo.
kuye kubizwe ibandla lelo
lapho ezokwahlula khona u
muntu lona namanye a
madoda ukuba ufakaze u
masebebanga.

Sekubuye inkosi ithume
le izincekhu zayo ukuba
ziyobona. Nayoke incekhu
ayibambi yodwa ibamba
abantu, ebayifakazela u
ma sekuvela amacala.
Sekudwetshwa. Ngezikhonkwa
ne lapho ezobekwa khona u
muzi wakhe sekufunwa ne
ndawo yamanzi. Nezinkomo
zakhe sezibukelwa indawo
yokudla. nendawo yokuhamba
umaziya edlelweni nomazi
yophuza amanzi. Usebu
kelwa nendawo yokulima

uma kungabantu abayisizwe banikwe indawo ebalingane. Kodwa umuntu uthola lamalungelo enkosini uma inkosi ingavumi akanikwa noma ingakhona indawo.

Nayoke lomuntu usezothi angayithola indawo use e misa izikhonkwane lapho umuzi uzakuma khona. Usefuna umnyanga ukuba yelaphe isiza leso ngoba uphela abathakathi bebethi bangabona ukuthi ukhona oza kwakha lapha bese befaka ezabo izikhonkwane nemithi usebathena uyafa lomuntu akasaphumeleli inzalo yakhe nomziwakhe sekuphela phansi. Kuhle bathi bayafika abathakathi bafumanzowe sekubethelwe ungabe usangena umuntu wako. Kuye kučelwe kuleyondawo yikhona umuntu ezobambelela umma izoganga. Kuyakuthi noma sekwahlile lomuzi isiwuginisa inyanga isikhatha inhlomo yayo isikhamba. wakha kanjalo umuzi. Umuntu akahane aphuhlehe umuzi engalungisanga. Kuyekuthi kucatwa isiza bese kubethelwe lapho. Kukhona izimfamona ezingafaka idungamuzi lonke wonke umuzi lowo. Nasesikhayeni kwenziwa konaloko kuyabethelwa ukuze abathakathi bangabulali izinkomo zomnumzane lowo. Indawo uzikhethela yena umnumzane ebonisana nomuzi wakhe. Uthe elanda inyanga bese azi ukuthi

6 Umuzi wami uzokuma kanjena. Nase masimini i ndawo uyazibonela yena u mnumzane kuse labela wona umuzi wakhe. Usebiza yona linyanga ukufaka izikhonkwane abathakathi bangaphumeleli ukubulala umhlabathi lowo. Sebe zothi becaba abantwana sekubethelwe wakhona emasimini.

Abantu abanzandaba kakhulu ngokuhlala umhlabathi kodwa bayawazi umhlabathi omuhle olungele ukulinywa nongalungelwe ukulinywa. Noma bengafani bonke kodwa bayazana. Njengoba ngishilo umnumzane uyazibukela yena ebukhona amanje amadoda ukuthi

6a nansi indawo enhle ekuli
meni omunye uyazibukela
njena yedwa
Into evama ukuhlolwa u
mnumzane ukuma kwama
simu, ukubona amasimu
amakhulu omuzi okwenza
izingolosane. Wonke umfa
zi ubanensimu yakwakhe
naye umnumzane uneyakhe
insimu yakwabo. Uma ese
qedile ukwabela umuzi wa
khe ngokwelamana kwaba
fazi bakhe usebuya eyohle
la izivande. Amasimu ma
khulu wona kungizivande. Iziva
nde amasimu okwandulelisa
mancane kunamasimu. Nayi
lowo unesivande sakwakhe
sokufula. Phela amasimu a
waphulwa wona. Kuye kuphu
lwe kuzo izivande. Noma zi
ngaphelela emlonyeni akulu

[illegible]

865

63 tho ngoba umsebenzi wazo izivande.

Izivande zivama ukuba ngasekhaya ukuze bangahlupheki umasekusekwindla. Zivama ukusondelana nawo amazala. Amazala kulapha kuhlwayelwa khona izintanga. Uwona avama ukuzungeza umuzi kulinywe zonke izilimo ezidliwa ekwindla. Amathanga, nomdumbula namasobela. Kanti nawo ummbila nemfe bayakuhlwayela ezaleni. Amazala kulapho umuntu aqala khona ukuphumula ukulima. Kuyekuthi nembewu angayithembi kese uyilima ezaleni ukuze abone ukuthi iyavuma yini kande ayise emasimini ngonyaka olandelayo.

64 Kukhona nesife. Izife zilinywa ezindaweni ezinamanzi lapho umuntu azosheshe athole khona ukudla. Zithi kazifane namazala. Kodwa zivama ukubasemasimini noma phezukomfula. Kulapho abantu begala khona ukweshwama ukudla. Zonake zivama ukubazincane kakhulu kunezinde. Abanye bayafula kuzo izifulezo abanye abanazo ngazinningi. Bathole nokuvuna. Kuhlwayelwa ukudla kwasekwindla nakhona ezifeni. Zivamile amasimu amancane. Nakhona abantu bathola ukufula ekwindla uma sekonile ezifeni nasemazaleni. Izife zilinywa njalo uma umuntu esibizele kahle.

Indlela yokukhetha amasimu.

Kuyekuthi uma umnumzane nesizwe sakhe esenikwe indawo bese uyahlangana nalawo madoda akhethwe nawoba yokhetha indawo yokakhina. Kakunye wenze ukhona noyiso lenkosi ukuzobabukisa. Amadoda uma indawo ibanzi kuye kubukwe indawo yezinkomo kuqala nezinye izimpahla lapho zizokwe lukela khona. Sekubekwa indawo ebekile kahle sekuhamba abanumzane behlukanise amasimu nalowo mnumzane unendawo yomndeni wakhe yencikane neyabanye. Nalowo mnumzane usezohlukanisela umuzi wakhe kuleyo ndawoyakhe. Bekuqunywa ngemithi ukuthi wena ugcina lapha. Umaseke lima bashiyelane imiyele noma umngcele. Abanye sebethola izife khona lapho ezikhosheni izindawana ezincane. Abanye bangazitholikahle bacele kubaba nje ukuba babalabeke. Umuntu obewunyelwe ukumbeka umuntu iminyaka embili ~~ka~~ thandele amtasuse afake omunye.

Nalowo mfazi osezophuma azikhethele indawo azayoyilima uma omunye endawo enkulu ingalinjiwe sebucela abanye kuyenda abavumele uma ese ukufuna lowomhlabathi abazise kusekude ukuthi ngonyaka ozayo ngiyawuthatha umhlabathi wami. Kokunye kufike abantu abazokhonza kulona abakonayo ukuthi unomhlaba wokulima uma ethanda abakeke. Kodwa uma ebeka umuntu ukenga mniki eyedwa bekukhulunywa enduneni. Umuntu ubesuka ayokhonza enduneni esiwa uyena lomuntu avumelene naye. Ubenga mbeki njena umuntu ingekho imvume yenduna yaleso sigodi. Komuntu umuntu walona omuse enduneni yayo induna isizomusa enkosini. Yingako abantu bebekhuthana ngemindeni njena. Abantu kugala izdawo bebeyinikwa yinkosi bese bezibonela lapho izinkomo zabo zingaphumela khona nendawo yamasimu. Umuntu ubengazenzeli ubethola imvume enduneni nase madodeni njengoba induna yayinduna ngebandla. Ubazala umuntu ubezenzela eduze nomuzi wakhe uma ikhona indawo. Nasematheni umuntu ubeqwaya njena

K13/21 68

Methods

terraces
irrigation
clearing
crops per yr

Uma abantu bebuka indawo yamasimu bebekhetha indawo elungileyo, kuthi omunye athole engasematsheni lapho umuntu ilo lima njena khona ematsheni awakipilizele amatshe. Ayengakhishwa njengoba namha njena sebawakhipha balungise. umthetho wabelungu ukuhlela umhlabathi. noma kwehlela kwakunganakwa loko. nokudla kwakuvela kubekho na-kuwona amatshe lawo. Uma kusegqumeni wawungahlelwa futhi umhlabathi ingani nezihlahla zawisala zingaheshishiswa. Sekuthena ukungafika abamhlophe sekungaheshisiswa futhi sekungalinyisiswa. Kwakumano kukentwe phezulu njena yinkani uma kufihleko inhlwayelo uma isilile futhi.

Abantu babengawa nakile amanzi babethembele emvuleni evela phezulu njena. uma li balele kwakufa amanzi ellona. Koku kudonsa amanzi. ngomsele into efike nabamhlophe. Futhi phela lalingaka baleli kakhulu izulu njengoba selenza namhlanjena. Futhi izinhlupheko zazingandile kangaka. Ingani abantu babe Ephila ndungezithelo zasendle. Nokudla kakhulu kwaku ngakabi bikho. umakukhonla izinkomo ubejabula umnunzane adele azi ukuthi indlala ayisenakumphatha nabantwana bakhe. Izinkobe zaziwu kudla okukhulu nomlaza. Nesigwamba umakukhona utshwala. Abafana balibale izinyamazane nezinyoni, nezinyosi, kuningi ngaphandle kwalokhu esengikushilo.

Nakoke ukukesha kwake kungewona umsebenzi onzima njenganamhlanjena. Umuntu ubebesusa izinbowane kuthi izihlahla ezinkulu zisale njenga kucinane kanye nokuhhlwaye leyo. Isimanga kodwa kubekhoza ukudla. Kwakuthi umuntu angaghelisa ~~kese~~ uyashisa sengathi kuyakhanyela. Uselimna. Loku bekwenziwa ikowona amakhosikazi. Amadoda ayengenaso isikhathi sokwenza loku ngoba ayekuthwa njalo aphume ezimpi futhi. Kwakukheshwa ngazo izinhlubazane. Kumabantu ababezenza. Phela nabantu insimbi babeyazi ngoba nemkhonto yayenziwa ngayo insimbi. Nakoke amanhlambazane ayebasiza onina.

71 Kwazulu besingekho isikhathi sokuphendula umhlabathi nokulindela ukuthi kubole loko obekushiswa kuhlohwa ubethi umuntu ehesha abelima futhi ayengokuthuthuka njalo. Loku ukuthesha ensimini umuntu yikona abekuya ngako. Abuye enezezele ngamlanye amahlahla. Uma sebebunile sebevula izintuba zokungena izinkomo. Nazake izinkomo zazivulela ezinye izindlela abuye azivalle umuntu uma eselimile.

fence of bushes
clear a [illegible]

Uma sekuzohlwayelwa umuntu ubethatha umhlabathi wensi nu enothile awufaze kweyakhe insimu ukuze ibeyakhe insimu inothe. Abanye babanomona sebeyibulala insimu yomuntu ngokuthatha wona umhlabathi bawelaphe njengoba phela abantu

planting

[illegible]

bayakwazi ukutshuba umyawo
lomnye ngokuthathawona u
mthakathi lapho ahambekhona.
Nayoke insimu babeyibulala
kanjalo. Usekona umnininyo
ayisavumi insimu yakhe. Use
zofuna inyanga ukuba yelaphe
insimu yakhe. Noma elima
umuntu ubegaphela ukuba
bangamubulala abathakathi;
yingako amageja abefihlwa u
bya umuntu eseya ekhaya. Zi
khona izintelezi nezikhokhwane
ezazifakwa emasimini uku
ze abathakathi bangenzi lu
tho. Kuthi noma ekhatha u
mthakathi ingafi insimu leyo.
Noma kudabulla umuntu
omubi insimi ingafi. Kwaku
ngenjenganamhlanjena lapho
umuntu angasanaki uyena.
Umuntu ohamba ensimini yomu
nye ubebukisiswa.

rotating seed

nayoke imhlwayelo yake inaki
sifwa yelashwa futhi ngapha
mbi kokuba ihlwayelwe. Ukuhlwa
yelwa bekwenziwa ngamageja. Insi
mu ibingalali ngoba Ubeku
kisiswa Umninijo. Ukuthi uyavi
lapha. beyilala ifusi uma

fallow

umuntu lowo egula noma ese
hambile ungakabukwa abanye
ukuba bayisebenzise. Uma ese
hambile ibiphindela kulowo
owambeka. Uma anikwa i
inkosi ibibuyela kuyona. Beku
ngaziwa ukuthi umhlabathi
uyaguga njengoba sekunjalo
ndabijwa. Bekwaziwa ukuthi
bayibulele uma ingasenako
ukudla insimu. Futhi izithelo

rotation

bezingashintshwa. Insimu yom-
mbila bekuba eyommbila nja
lo njena, neyamabele kube
eyamabele njalo. Lokhu ukuthi
kukhanisa izilimo umthetho waba

mhlophe. Okunye okubangela abantu ukuba bangawushintshi umhlabathi yingoba babe ngenawo amasimu amaningi. Insimu yommbila yabe ifunye neyamabele kunjalo. Futhi inhlobo yezilimo babengayinakile kakhulu ngaphandle kwamabele nommbila eyikona kudla kwa kuphambili kubantu. Lena enye inhlobo yokudla yabe ilinywa kancane njena ihlanganiswa nawo amabele nommbila. Izintanga zona bezithukuswa ekugcineni kwebala. Kanye namasolozi namadumbe no ndumbula. Izindumbula zabe zihlanganiswa nommbila namabele. Kanti futhi nawo amabele abehlanganiswa nommbila nemfe nembumbe. Asikho isilimo esilinywa ngasinye ngoba nezintanga bezihlanganiswa nemfe

[illegible]

kwakuya ngokuthanda kom-
ntu ekusimini yakhe. Izinhlobo
ezimbili ezazingasileli ummbila
namabele. Kanti futhi amatha-
nga abengasileli nempe. Koku-
kunye bebekulimanje.

incompatible crops

ukuhlanganisa ummbila nezi-
ntanga bekwenziwa emazaleni
nabo ungabi mningi umm-
bila lowo. Kwakuba izinhla-
ngana nyena ezigqaggene. um-
a kusensimini ekhulu beku-
fakwa ummbila kakhulu be-
se kufakwa uthanga ngalu-
nye. Bekuvama izintanga
zamabece nezamaswela ema-
simini

ubontshisi wona uyalinywa
kanye nommbila kodwa um-
a kuwubontshisi nommbila be-
zingalinywa izintanga ngoba
zizenaba zemboze ubontshisi
bungabe busabonakala nje futhi.

Ukuzila

K13/21 76

njengoba sengike ngasho
ukuthi abantu bayazila
ezintweni eziningi nakuko u
kudla bayazila abantu. Ku
yekuzilwe ngisho nendoda, na
mantombazane azile amasoka.
kuthi nabesifazane bazile u
makeye eshlathini.
Umuntu wesifazane ukuzila
ukudla angakuphathi ngezinsu
ku uma eye emfuleni ku
kuphele lezo nsuku. Phela u
bengcolile ngalezi zinsuku. U
bephekelwa ingoba nendoda ithi
thi uyidlisa amanyala u
ma eye emfuleni. Uma enga
naye ongamphekela ubezi
phekela kodwa indoda yona
athi ayiphekelwe abantwana.
Ubengaphathi izingqolo
bane nokudla ubengakuwo
li uma emikhali. Ubelanda

865
77

K13/21 77

omunye umakhelwane azomsiza. Phela naye ubazi ukuthi ngamhla walelo langa uyomsiza. Uma indoda inamakhosikazi amaningi ikinga kuthinta okwalomfazi oye emfuleni. Ubezila nendoda angathinti lutho lwayo ngalezi zinsuku. Ubengayi be masimini nangomkhathi yokufula ubethumela. Ubengahambi phakathi kwamasimu kuze kwendlule lezozinsuku zokuya kwakhe emfuleni.

Ukudla okonakala yikalobu okungamathanga, amaselwa, amabece, izindumba imbumbe umdumbula ikakhukhu okuthela ngaphansi. Kekuvama ukuthiwa uma kubola kuthiwe kwenziwa yingoba owesifazane akahloniphanga.

nasesibayeni ubengangeni owesifazane uma esikhathi ngoba nezinkomo zingafa zingazali futhi zizacele zishesile ubuwa nokufa. Njengoba ukudla bekuphathwa umuntu wesifazane kodwa ube nakelela uma esetshintshini. Yingakho amanye amadoda amanye akaphathisa abafana ukudla kwawo.

Umuntu wesifazane uma eshonelwe indoda yakhe ubengavunyelwe ukuhamba angakubona emasimini. Kanti futhi naphakathi komuzi ubengavunyelwe ukuhamba ngokubona owesifazane. Bekuthi uma kulinywa alinyelwe yena. Amasimu akhe abelala uma engenaye umuntu ongamusiza uma e

79 nezihloko yizona ebezinsiza zimhinele. Bekuthi nomfowabo ngodla acele abantwana bakhe ukuba bamhinele. Ubengahambi nase masimini ngoba kwesatshwa ukuthi azokufa lawo masimu. Noma kuyisikhathi sokuvuna ubengaphumi ngoba usemnyama yena. Uma ehambe emasimini phakathi esemnyama izulu belikubulala ukudla. Belitha isangqoto sikubulale konke loko kudla. Abanye bebengafuni ukuba badlule eduze nawo amasimu ngoba ukudla kuzokonakala futhi izulu likuqhaye kufe konke.

Yingako umuntu lowo uhlala ekhaya aze aphumele phandle uma esehlumulile zingubo lezo ezimny ma. Nokudla amasi ube ngawadli aze aphumelele kulezo zinsuku ezimnyama. Ubengahlangani nendoda ngalezi zinsuku ezimnyama. Ubiba nokufa kwendlu okungelapheki isifuba abathi bamhlanjena i (T.B.) abamhlophe. Zendlu isinga thuthwa ekhaya nanamhlanjena akuvunywa. Kanti futhi ayithuthwa kusesemini. Ithuthwa ebusuku kakhulu noma ntambama ebusika kungakalinywa. Umasekulinyiwe ingabe isathintwa ngoba izulu liyabulala emasimini.

Noku kunjengo kuba umuntu ahlambele emathuneni emini izulu lijamosa akwenziwa, futhi umuntu akalahlwa emini izulu li

81 yona emasimini. zonke lezizinto bezigashebiswa. Umfazi lowo ubengasondeli ezilulwini nasezingolobaneni. Ubengakuthinti ukudla ngaphambi kokuba bamnikele angazikhuli yena.

Okunye uma owesifazane ebelethe enengane encane ubengaphumele phandle kuze kuwe inongo yomntwana lowo kandlo aphumele phandle. Ukudla ubengakuthinti lowo wesifazane nasemasimini ubengayi. Kunokudla okuzondlayo uma kuba njalo umuntu osenomntwana omncane. njengazo izindumbanxa, izinyalyiw idala umdumbula. Bekuyaye kufe uma ehambile kuhlona lona owesifazane. Bekuze kulandwe inyanga yokusebenza

82 kande kuvuke ukudla.

Kunjengo mfazi okhukhumela
futhi kumaselweliwa musu
kwana kubulwayo ukudla
ubengavunywa. Kuthiwe a
bakhale bathinte athi dungoba
ukudla kozobonakala. Noma
ekuhlwayelile ensimini beko
nakgla ukudla. Lapha e
kwelenzi bekusuka umoya a
mkhulu kungeleki kahle
ukudla loko. Kufuneka a
bantu abathule ukuze nomo
ya ukhambe kahle.

Ingathi nentombi uma i
khukhumela futhi bekuthi
mhlazane ićanguza libe
nomoya. Uma kuthi i
bidlela enkezweni yamanzi
noma inaizwa bekubonaka
la ngako ukuba liphendule
izulu libe kubekubi impela
ngamhlalowo.

nalapho insimu ilinywa bekuhlonishwa. Abantu bebe yigala ngasethafeni babuye nayo bayilethe ekhaya ukuze nokudla kubuye ekhaya kungemuki.

Okunye okukuzilwa uma kushoniwe ekhaya bekungayiwa emasimini ngosuku lo kulahla lowo oshonile. Bekuthi abantu bakuleso sigodi bahlale bonke bangabekho namunye owega umthetho. Ubethola icala lokubulawa inkosi nokuzondwa abantu. Izihlobo zona noma zikwasinye isigodi bezizila zinuyeke umsebenzi. Noma besisidala isililo umuntu ubengasebenzi mhla ethola umbiko lowo wokuthi kushoniwe. Umuntu ongazilelwa uma kuphume isisu.

865 K13/21

84 uma izulu liwisile kakuzilwa futhi abantu bakuleyo ndawo bebengaphumi usuku luke lunye bekuthi ngulandelayo baphume. uma bephule lomthetho bebehlawuliswa. Futhi izulu beliphinda likubulalele ukudla.

Nalapho umakuvalwa izinyoni bekumemezelwa kuleso sigodi ukuthi izinyoni zivalwe. Abantu bebengagezi umzimba nobuso ngisho nezandla bebengazigezi. Futhi umuntu wesifazane ubengahlangani nowesilisa. Umakehlangane bezonakala izinyoni lezo ziwadle amabele zingavaleki. Nomuntu ozihambe layo ngendlela ukugijimelwa kukuba azagezi ngoba zokona kalai izinyoni. Okunye ubengavunyelwe ukudla emi le ngoba azizafuwaleka izinyoni lezo. Bekumenyezelwa kuze kuphele izinsuku izintathu kuziliwe.

Insimu njengoba ukungena ngesango kwakuyinto enkulu, nensimi ibingenwa ngesango layo bekungangenwa yonke indawo njena. Noma umuntu eqahlakula ukungena ngesango noma kuhlilma bekungenwa ngalo isango noma sekuhanjiwa kuphunywe ngalo isango lelo. Umuntu ofohla juthango ubethola icala kummangane umnini wensimu. Futhi yumakukhla kulwa bezingashintshwa izindawo. Umuntu ekezaphunye ensimini ehamba ngakuyo indawo yakhe. Noma kubonwa bekuba njalo u

865 K13/21 86

86 muntu agcine indawo
yakhe. Ukuza ephamba
nisa izindawo bekuthiwa
uphambanisa ukudla. Futhi
wenza ukudla ukuba ku
ngandi: Kunjengokubanga
umsindo ensikhunini bekhu
ba yinto engavunyelwe ngoba
kwakwenza ukudla kubu
ba kungevi. Umuntu ono
msindo noma kuhlakulw
a noma kwamuva ukuba
koshwa uma kuselimeni. Ne
nsimu ibigalwa ngasetha
feni ibuyiswe ekhaya. U
ma umuntu eyigala nga
sekhaya eyisa ethafeni kube
kosha ukudla ekhaya. U
bengavunyelwe ukuba enze
njalo lomuntu. Ukučama
eduze nokudla okuthela pha
nsi njengo mdumbula nama
dumbe nokunye umuntu lo

wo ubezeziswa kuthiwe ukudlla uluzobola kungathola iphunga lomčamo lwakhe. Noma lefuna ukučama ubesuka nimpela emyelemi wensimu abekude nimpela.

Umuntu ubengavunyelwe ukudlla emile ~~ensimini~~ nokudlla bekungalungi kahle. Umuntu ubehlala phansi uma edlla ukudlla. Futhi bekuthiwa nezindaba zomhela loyo muntu kuhle umuntu ahlale phansi endlini noma ehlane uma edlla ukudlla. Nokuphuza amanzi umuntu ubehlala phansi angaphuzi emile.

Okunye ukuze amadumbe nembumbula nokunye njengezintānga nezindumba abe kunqunywa uma kufinya ukuze akhuthele kahle akwande

nipping off, cropping, pruning

put as tiny fruit below flower

bekuthathwa umntwana oyiwele nomunye, noma umuntwana ozalwile kuthiwe akanqunwe loku okufinyayo kancane phambili: Uma kungeyona ingane bekuthathwa isalukazi esidala kube yisona sizinqumayo. nangempela zithele kahle. Kodwa uma zingqunywe umuntu ongalunganga kwizikola ziphindwe zinqunywe futhi. Uma ezinqumela ukengabeki ngemuva ayokulahla kude loku okufinyayo. njengogwayi nawo ukuze uthele kahle ukuthenwa uma usungala ukughakaza, nazo izindumbe nembumbe 'beyithenwa uma isilalaska ukuze ithele kahluhlu. Abantu abagha beke ngavunyelwe ukuhamba phakathi kulezi izilimo ngoba zizobola imidumba, Uma izulu lingani kwakukhonzwa uNomkhubulwane. UNomkhubulwane lona yinkosazane. Yayingabonwa lenkosazane. Kwakuphuma abantu nenhlwayelo bahambe bayolima kulimela yona inkosazane yoNomkhubulwane. Nalowo aphume nehlwayelo sekuhlwayelwa khona lapho ensimini yenkosazane. Kwakuhlwayelwa kuxutshwe kungakhethwa. Kuthi noma kunjalo kuhlume konke kanye kanye. Kwakungahlakulwa muntu. Kwakukhiyelwa kahle impela ukuba kungangeni lutholapho. Umuntu ontshontshile lapho kuleyonsimini yenkosazane wabe necala lokukhukulwa. Noma engabonwanga umuntu wayephenduka u hlanya kwaziwe ukuthi wenzeni okungenziwa. Umuntu obengazingeneli ngokuthanda kulensimu bekumemezela umnumzane oyinceku yenkosi naye ebukela khona enkosini. Yonake inkosi yayicelwa abantu ukuba kwenziwe unomhlubulwano uma bebona ukuthi izulu liba nomalibalele.

Kwakuhlukhula ukudla kube kuhle kuthi noma sekuvuthiwe kuyekwe njena. Okunye kuqedwe izinyamazane namagundwane. Kwakuthiwa inkosazane iyakudla lokudla.

Kokunye amantombazane aphume asiphule imfe emasimini uma izulu libalele. Ayethi esiphula emasimini akhale athi "ngamabele obaba." Lemfe a

imle ? Ilomklub.

K13/21 91

91 zoyojilahla kuyona insimu yenkosazane. Kokukunye ba beyishisa bathathe nakhona emzinnini kyenkosazane kuyo shiswa ehlane noma ezintabeni. Kuthi uma eshisa amantōmbazane akhale. Ayothi uma esegqedile abuye aye ekhaya nangempela izulu line izimvula ezinhle. Ngalokusuku ayehamba ngukhu amantōmbazana kwakwenziwa amatshitshi. Umuntu ayengamnaki; uma kukhona insizwa engaphambukanga endleleni ayeyishaya amantōmbazane. Noma engayikulala kalingeko icala. Nayo yayisindla ngokubaleka. Kanti futhi yayithola icala elikhulu enkosini yayibulawa. Kwakunamacishlo ezaziwacula izintōmbi ngalezi zinsuku

cf. Reuter „mdjahi“

K13/21 92

92 zika nomhlubulwane:-
aphela amabele obaba
Obaba bafa indlala
mabele obaba.
maye! maye! maye!
Bafa ngamabele
Aphela amabele obaba.

Nomkub.'s fruit, calabash

Kuthiwa izulu lalina zithi zibuya izintombi bese liyana izulu. Kune sigubu esasi hlala endlini kanomhlubulwa ne inkosazane. Isisona lesi a kwakubona bala ngaso noma lizokuna izulu. Phela ebuzane nensimu yenkosazane kwaku khona indlu yayo inkosazane. kwakuba ixhiba. Abantu uma sekuvuniwe babesakhona ukudla kwenkosazane. Nolihwa la babusiwa khona lapho. Kuyobongwà kuyona inkosaza ne. Lesisigubu sasibana manzi ahlala kuso. Lokhu

K13/21 93

93 tshwala babuphuzwa ngumu
ntu ofukeme lapho kuleyondlu
komuntu ukukhethwa inkosi
ngokulunga nangobudala ba
khe. Ukungafukami umu
ntu osemusha. Umuntu osegu
gile okufukama. Nawoke la
mantombazane abedlula kuye
na ukuyocela imvula. Uma
ebona isigubu ukuthi sesi
put forth short, nibble
yamfoma abatshene bahambe
masishane. Nekala kuye
ngomlomo wakhe. Nayeke ku
thi kungaphela umkhosi lo
ceremony
na aphume kulendlu a
fukeme kuyona. Noma ku
nomhlola omunye yayiwaka
shelwa inkosazane.

planting & Nomkhub.

Uma sekuzogaliwa uku
linywa kwakusiwa imbewu e
nkosini iyona lembewu ezosiwa
ku nomkhubulwane isiwo ulo
yo ozofukama.

94 kwakungaphunywa ukuyiwa
emasimini ungakapheli lom-
khosi. ceremony Kwakungalwa ngayo i-
nsimu yenkosazane. Beseku-
yiwa kwamanye amasimu.
Ukulinywa insimu yenkosazane
njesa ufukeme lona omdala
okuyena osinhlwayelo kuyona
inkosazane.

Emva kokuba isilinyiwe
insimu yenkosi, abantu se
bephuma bonke. Phela ama-
simi ayewama ukuba ngany-
anye ahlukane ngemingcele, ku-
be umashiywa.

tabu [illegible] Kuthi umasekuphilile i-
kakhulu enkasoni yezimpu-
nzi neyezindumba, nokunye
kwalokuhlobo, umame noma
ukani wayengangeni ngena e-
nsimini loge likhasa yaloku
esengikushilo ngoba yayinga
theli umma yegiwe. Nazo

95 izindumba nembumbe kwa
kubola uma kuthi kuya
thela. Umuntu ukuyiphunga
kahle inkasa lena bese kuye
dlula khona. Okunye fu-
thi izindumba nembumbe ka-
nye nomdumbula kwakunga-
khonjiwa ngomunwe. Yonke
inhloko yalezilimo ibingakho-
njwa ngomunwe ngoba kuyabo-
la uma umuntu eyikhom-
bile. Umuntu ukuthi noma
eyikhomba ufumbathe ingindi
bese uyayikhomba. Uma e-
yikhombile ngomunwe yayi-
ngahlanzi iphuthi ingatheli
kakancane. Noma lithi iya-
thela kubole. Yingako oku-
khona isiga sesithi:—
"Ungangikhombi ngomunwe
abakhomba ifusi lalala"
Nensimu ayikhonjiwa ngoba a-
yiki nako ukudla uma u-

96 muntu eyikhombile. Nomuntu ugobo lakufanele ymukhombe ngomunwe. Usuke umethuka uma wenze njalo.

harvesting green crops

Uma umuntu kwesifazane efula ensimini uthatha isikhela negoma kese uyofula. Uma efula kaphiki ngokuhluba nje. Umuntu uqala ngokusika ummbila nohlanga lwawo nasemfeni enze khona loko. Okunye kuyagunyulwa njena njenga mathanga namaselwa. Kuyothi uma esezisikile izinhlanga aye phakathi nensimu lapho enzakhona iziko lokufula. Usekeka phansi ummbila nezinhlanga zawo ese wuhluba manjena. Izinhlanga sezisala ibibi elikhulu njalo ufuletela lapho. Noma esika izinhlanga uyacwani

97 nga ahambe ekhetha u Bi-mbila omncane. Futhi akufanele kubonakale lapho akefula khona ngoba amasela angasizakala. Angene ngalelo uxeba lahla. Okunye bekuthi lapha sekusekhwindlla abantu bawafihle amakhasi imfe noma ayani. Akethathwa amakhasi emfe aboshwe izithungo ahlonywe endlini. Kuthi namahleza ahlonywe endlini. Kuthi ngelinye ilanga umasekhomile Khuphe ufwo ngawo amakhasi emfe. Olana amahleza wona kufaswe ngawo. Kwakufihlwa ukubuze akanye banga babulali ababalandelayo. Ekhlwayelo yemfe yayiphanye kwa Okhwona endlini. Lenga kambi muntu. Noma eyofula

leaves + stalks

owesifazane waye ngahambi
okala yingako abanye babe
fula sekubantu bahle abantu
bangasandile.

tabu

Kwabuthi abantu abeluka izinto zabo ngokhani
njengoboloko:- isandlu, ilala
lugqudo, izinsizi nokunye kokweluka
bebengabikelwe ukulukusika ehlobo. Uma kuthuke
balusika uhlaza lolu babengavunyelwe
ukuhamba ngase masimini nalo. Babelusika
balwenzele ukhona
lapho luze lome. Umase
lomile angalalungisa ekhaya
ya umuntu kodwa angahambi
ngase masimini.
Phela kukhwaziwa ukuthi
uhlaza emasimini luletha
izulu nesangqumo sibulale
ukudla. Ekhaya kubanga
izulu ukuba lingene Uma

99 lidumma ekhaya. Bekuyinto eyesatshwayo leyo kakhulu. Okunye uma umuntu elapha amasimu akawelapha abanye bebe nyonyoba bengabonwa bathathe umhlabathi wa lona owelaphile ensimini yakhe bawukhe bawuthelela kwawobo ukuze anothe nawo. Okunye bekuwukubulala umhlabathi wabanye. Yingakho umuntu abengavunyelwe ukuhčama ensimini ngoba bazothi uma bebuhlala insimu bese bebulala naye.

doctoring lands

tabu

Umuntu uma ephethe isikhumba sempofu noma sembabala eyoshunqisela emasimini lakhe, ubebathe na nalaba amasimu abo encike kulena eyakhe, ukuze nabo bashunqisele awabo amasimini. Uma enga

doctoring lands

batshenanga amasimu a
bo ayefanangabi nakudala.
Ima emasimini kukhona
inhlava bekuthiwa lokhu
okuyinhlava kukanjiwe ku-
yobekwa endleleni ukuze
abantu babone. Ima be
kwegile kuthiwa bahambe
nayo inhlava.

Kukhona nezinye izilwa
ne ezazihlupha emasimini
ngaphandle kwezinyoni ne
zinyamazane bekuhlupha isi
khonyane. Asigali njengoba
kukhona abelungu bakufika
nasendulo besifika emasimini.
Sonake besibanjwa sidliwe
sigazingwe ezikho. Kinyanga
bezihlaleka ukusetlapha.
Ngalowo nyaka bekuba yi
ndlala kubantu. Bekutha
ywa namathini kubangwe
umsindo umasixoshwa.

101

Ukuhlahula insimu zenkosi

Njengoba isizwe siphilela yona
inkosi siyayilwela siyifele
futhi siyithathele nenkosikazi;
kubakhona nayo insimu ye
nkosikazi leyo. Kuthi umase
hlahulwa ukumenyezelwe yizo
izinceku zenkosi ukuthi a
kuyohlahulwa insimu ye
nkosikazi. Kuye kuhlishwe
abantu bahambile bememezela
emizini. Naleyo nduna ikhipha
abantu bayo bamemezele ku
bantu bayo. Kuthi nabangazw
a-nga ngezithunywa lezo se
bezwa ngabanye ukuthi se
liphumile ukuthi akuyohla
kulwa insimu yenkosikazi.
Wonke umuntu uyazazela
ukuthi unecala uma engay
i lapho. Nothi uyacasha zi
mbone izinduna ngoba bagiji
ningi nayo ngemisebenzi yazo

102 Asazophuma amakhosikazi eyohlakula. Avama ukuba kuba ngamaningi phela alala ethekelene ukuthi kusasa si yakwankosikazi. Nabaqhamuka ukude bayayo. Kuvukwa ekuseni kakhulu nalowo ethwele igeja lakhe. Bayafika njalo bafumanise sebekhona abanye phambili. Ku~~ngatu~~culwe uma kuhlakulwa. Basuke bebaningi. Bayingene ngasethafeni bayenayo ngasehladya. Kokunye abajikijinye insimbu yenkosikazi abaningi bese ehlukana ngezigodi zawo nangezinduna zawo amakhosikazi. Kalako bathi bangagedla eyabo bayeke.

Umuntu ebehambula ekuseni ashaye indimana abuye eze ekhaya ayohlakula awakhe amasimu. Ubenga kali lize libesemini uma esheshile ukuphila ensimini lapho. Kunezinduna ezihlolayo nezihlumula abantu ngokuphila kwabo. Ukudla bebekuthola emakhaya abo. Bekuthi uma amasimu enkosikazi esephelile besa bayahlatshelwa abesifazane izinkomo ngoba baningi kuphuzwe utshwala. Kodwa inkosi uma incishaza noma kuncishana yona inkosikazi leyo kube inkomo yinye njena. Utshwala bebeziphathela emzini wabo. Bebugalwa ngokumenyezelwa ukuze bakwazi ukuzenzela utshwala. nayo inkosikazi uma iphana ikubenza utshwala kubekuhle, kusinwe futhi.

Izinduna nazo bezenzelwa abantu bazo, ngokuthi bayayelekelela njena. Nokubiya kukhiywa isizibe eyenkosikazi insimu. Alikho

104 icala noma emoselwa impahla
uma engabiyanga umuntu.

Protecting fields by magic

Bekuba yizinyanga ezelapha u
kudla ukuze kungabulawa a
bantu abanomona. Noma kwe
ndlula umuntu onemithi e
mibi kungayondi ukudla ko
na. Okunye izinyanga beziviki
la ukudla ingozini yezulu u
maliza kabi lethaya noma e
masimini. Uma izulu liza
nesangqumo noma livisa ama
tshe noma linesiphepho be
lelashwa kugala. Bekulandwa
izinyanga zezulu ezibethelelawona
ukhozi. Lokuba zizobethelela
nawo amasimu. Lokhu kwenzi
a umasekumilile emasimi
ni. Izinyanga ziphume zifinye
amafindo emasimini zizunge
ze lonke amasimu. Lamafindo
amindwa ngezinsizi. Abanye
ngaphansi kukhona sona kukona

K13/21 105

105 ane sinindwe ngazo izinsizi
zezulu. Nemunye umuntu woku
andisa ukudla wonakele ukusu
shunqiswa kulekiswe ngaku
wona amasimu. Loku kwenzelwa
ukuba ukudla kube mnyama
kukoukheke kakhulu kungasheshi
futhi ukuzonda noma kwendlu
le yomuntu omubi phakathi kw
aho. Bekuyinto eyaziwa ka
khulu kubantu ukuthi insi
mu iyabulawa. Nomuntu u
bengavunyelwe ukucama emsi
mini ngoba kwaziwa ukuthi
bazombulala lowo muntu. A
masela nawe abe lashwa. Be
kuthathwa izinyawo zalowo muntu
noma kuthathwe amacazela la
phzo abedlela khona. Uma
kuwumbila bekwelashwa u
hlanga adlekulana. Nebala
umuntu usevuvuka umlomo
noma izandla ngoba aganga

106 emasimini abantu. Abantu bebesaba ukuya ensimini yomuntu ngaleso sinzilo.

Nezinyoni bezelashwa. Nanamhlanjena zizelashwa izinyoni. Zelashwa uma zidla amabele uma esekhahlela. Uma engakakhahleli zizacushwa lezo ngoba zinyoni zinkulu ezigwandayo. Njengamasemne izimpangele namagwababa nezinye zalolohlobo. Zicushwa ngawo umumlila noma amabele. Ziningi izindlela zokucupha izinyoni nezinyamazane. Kucushwa ngogibe nangenomfi kanye nezifu. Abanye bazibinde umasezihlule izinyamazane nezinyoni.

Uma ukudla sekukhahlele bekukhiwa amakhoba azo izilwane bese ayalunyiwa. Nangempela izinyamazane nezinyoni sekubaleka kungalindwanga

107 muntu. Uma kwenziwe umuntu wokuvala izinyoni kuzilwa izinsuku ezintāthu abantū bangawa sebenzisi amanzi ekhaya. Kuthi kungaphela lezo zinsuku ~~beza~~ bese zijavulwa izinyoni. Azisabungeli izinyoni emasimini.

Uma kulindwa kunezindlu amaxhiba akhiwayo emasimini. Lamaxiba agala kungalinywa ukwakhiwa ngoba zininingi izilwane ezidla ukudla njengezinkawu, nezimfene nezingungumbane kanye nezinye njenge mpunzi namagzila. Uma kukusebusuku bekuphuma amadoda nemikhonto ayolinda. Abesifazane balinda emini kuphela. Lamaxhiba yiwona baphumula kuwona uma izinyoni nezinye izinyamazane kusa balelile. Nokudla bekuphekelwa khona lapho.

watching at night

K13/21

108 Nezinsizwa bezazi ukuthi kulinda izintombi bese zoyokweshe la khona lapho emazibeni lawo-emnini kodwa. Kuyoze kwenziwe okunye kulindwa. Phela izinyanga zizavama ukwehluleka bese zithi umuthi wazo woniwe ngoba awusebenzanga. Uma ~~unk~~ umuntu wesilisa ehlangeni no wesifazane ukuwo~~f~~ahlala umuthi bekuzilwa konke loku.

Njengoba sengishilo ukuthi izinyoni zayalindwa kanti futhi ziyachushwa, zivinjwe futhi ukungamosi emasimini. Umuthi wazo ukwelapha amazela noma amakhoba. Kuyekuthwalwe ixoxo likulawe bese kuthathwa wona amakhoba esexutshwaniswa nomuthi lowo sekuzilwa izinsuku ezintathu. Kushunqiswa emasimini kufakwe wona u

109 muthi lona.

insect repellents

Ukuze ummbila noma izindumba nokunye ukuze kungadliwa umsondenya kuye kuthakwe impewu nomuthi kanye nomlotha uma kuyohlwayelwa nangempela umsondenya kwehluleke ukudla. Kuthi uma udla kuthelwe wona umlotha esiqwini sesilimo leso.

Umuthi wezinyamazane awukho ngaphandle kukashevu uma umuntu ezoninda wona ushevu ithi ingadla inyamazane bese iyafa. Abanye bayazicupha. Nawoke amasela bafakelwa wona ushevu abulawe uyena. Abanye babenozagiga abanye nesitulumuwane ukuze ~~baphele~~ bagule besabe ngomuso ukudliyoganga emasimini abanye abantu. Isitulumuwane siyelaphela sona.

K13/21

110 Uma umuntu ebanjiwe
entšhotšha ukudla emasimini
ube banjiwa ajojwe ngezinti
ukuze bonke abanye aba
ntu besabe ukuntšhontšha.
Omunye usiwa enkosini i
yona esizothi akabulawe
noma abulawe nomuzi wa
khe wonke. Omunye abulawe
oyenza yedwa isinde inzalo
yakhe. Umuntu ontšhontsha
lyo ubebulawa njengomthaka
thi. Abantu bebesaba uku
ntšhontsha njengoba bebesaba
ukuthakatha.

sukela Kuningi okwenziwa ngoku
dla ukuze kuhlukule lwakhe
kunezinyanga ezelapha uku
dla. Umuntu ubebulawa
ukuze kwelashwe ngaye u
kudla. Bekufunwa insizwa
noma indoda emnyama ibu
lawe.

111 Uma ibulewe isizocushwa
isizocunywa manjena indoda
lena lkuthathwe umuthi utha
kwe bese uxutshwa nembewu
leyo. Sekuthi uma sekuyohlo-
nyelwa seyithakiwe. Kokhle kwe
nzelwa limbewu ikuba ikhu
le kahle. Kodwa lokukudla
kuyabulala uma umuntu
ekudlile kahle naye lomuntu
akhothe izinsizi lezo.

Ukudla umasekumilile ku
ye kubizwe zona izinyanga
lezo zizoshungisela ukudla. Lo
muthi wenza ukudla uku
ba kukhule kahle futhi ku
qine kungadliwa imbova
ne nezinye izilwanyane ezi
ncane ezephehla ukudla. Yi
ngako izinyanga zazinodumo
kubantu lsakugala zazinothi
le futhi zona. Miningi imi
thi yezinyanga zasezikhulonga

[illegible]

sazixa manjena. Ukudla
bekusetshezwa kakhulu impela.
Nanamuhlanjena ama Swazi
asebonjini asabatsulala aba
ntu efuna umuthi wokwe
lapha ukudla. Kunye kufunwe
umuntfu omnyamba.

Ukufula nokuvuna:-

Kona omunye umsebenzi o
nzima owenziwa abantfu be
Sifazane. Ngengoba izindumba
zembumbe kushesha ukuvu
thwa umuntfu lowo uyaye
akambe ayetshola inkome
enkosini, Uyaye atshene
induna yakhe khike ijoma i
mendlulisela phambili enko
sini. Inkosi isijomtshena
isu lokuvuna lokuafuna u
kukuvuna. Uma kunjimbu-
mbe nokunye okungangawo
umuntfu kuyakusikhahlula nezi
hlahla zakhona akuheke u

113 ngwaba esihlahleni phezulu noma endaweni lapho amagundwane nezinye izilwane zingeshlobe zikumose. Akavunyelwe ukukubula lowo muntu kungakabi yisikhathi. Noma ekhutshontsha wenza into encane angabonwa ngoba inkosi ingamubeka icala lowo muntu.

Consent needed to kill

Kuyakuthi noma sekuvuthiwe ukuba kudliwe umuntu wonke eshwamise inkosi kuqala. Akavunyelwe umuntu ukudla ukudla inkosi ingake shwami. Kuyekuthi uma inkosi seyishwamile kwenziwa udolo-gina bese bayakudla bonke abantu ukudla. Kungumthetho ukuthi wonke umuntu agale ngokwe-shwamisa inkosi.

Ishwama

Noma sekuvunywa umuntu akavunyelwe ukuvuna inkosi

Consent needed to harvest

ingakamemezeli ukuthi abantu sebangavuna. Kunye kumemezelwe bese kugalwa ngayo insimu yenkosi leyo okwagalwa ngayo kukulima. Umuntu uyakhanye nayilowo enze indlinyana. Uma isiphelile insimu yenkosi wonke umuntu uzezofe vuna eyakhe insimu. Kuyakuthi uma esebula bese ukhambisa loko akubulayo ngesigebetho ayokwethula enkosini kande akufake ezingolobaneni zakhe.

Zimingi izindlela zokuvuna imbumbe. Abanye bayayisipula nezihlahla zayo uma kungakabi yisikhathi sokuvuna. Uma sekuyisikhathi kuye kwenziwe izihlandla sokugqumbela imidumba ukuze ibohlokele khona ingamoseki. Noma umuntu esefibula use

115 shaya phezu kwezihlandla lezo komsebenzi wenziwa amakhosikazi amadoda awawenzi wona. Nezintombi ziyabasiza onina.

Phela inkhosi ikhona yona lena yokweshwama. Umasekweshwama kuye kuthathwe ukudla okusha emasimini okungengahanani. Nalowo uyokwenza njalo ensimini yakhe. Sekusiwa lapho inkosi izowoguba khona lomkhosi. Uvama ukwenzelwa ezintābeni. Awenzelwa emakhaya. Kuyakuthi uma kuyiwa lapho nenyanga ikhona. Iyona phela ezokulungisa lokhu ukudla. Nabantu sekungewala. Kuyakuphekwa kuthi umasekuvuthiwe sekunikwa kona ka abantu nayo inkosi isikutholile okwayo. Kusuke kuphekwe nenhithi. Sekusuka yona

Ishwama

116 inyanga ishaya emadolweni khona wonke amalunga ayo ithi; «dologina» Nayoke ikhosi iyamenza udologina. Nabantu sebezokwenza njalo. Okusele lapho kusinda komkhulu. Ngenwa kwalokhu wonke umuntu owunyelwe ukuzifulela ensimini yakhe ngokuthanda kwakhe.

Ukufula umuntu akavunyelwe ukubonyula ukudla lokho phela isenzo samasela. Umuntu uyaye abe nezinko lapho afulela khona ensimini. Ndlela zikho akufanele libonwe abantu kuba ukwazi kwakhe umuntu lona ofulayo. Izindumba nembilube ukufulwa khona, kuyavunwa kuphela. Umbila lofulwayo ne mfe, namaselwa, namathanga, nokunye kwalokuhlobo.

117 ukuzila uma izulu line kabi lawisa izimbuzi ezimhlophe akusetshezwa ngalolusuku. Nom akuhlakulwa noma kuvunwa. kodwa alivami ukuwisa ngenkathi kuvunwa. Uma kushoniwe komunye umuzi akusetshezwa ngelanga ambelwa ngalo. Kuyazilwa sonke isigodi siyazila ilanga like linye. noma kuwumbulwana kuyazilwa. uma kodwa kushone kubelethwa akuzilwa. Uma futhi kuphume isisu akuzilwa futhi. Abanye bezinye izigodi abazili ngaphandle kuyizihlobo zakhe lowo oshonile.

Umuntu uma ephambene nalomthetho unecala elihlaulu enkosini lokubulawa. usuke ewumthakathi lowomuntu othi abanye bekhala ake ehleka

118 Noma angabulawanga kodwa uyahlawuliswa yena ngesenzo esibi. Nabantu bonke bamubuka bamesabe. Abase mzini lowo lapho kushonwe khona kangabe besahambelana naye ngoba uwumthakathi ebabulala. Kuhle umuntu ayohwelekelela noma engabizwanga ukuze naye bamsize. Uma engabasizi abanye naye abanakumsiza ngalutho noma esosizini.

Ukudla kwakusiwa enkosini uma insimu yesizwe ibulewe ilanga. Sekuzophuma izihlelo zokudla kungabulwa kusiwe kuyona inkosi. Omunye umuntu ubengaphiwa, ube phila ngokuzethekelela yena kwabanye abantu noma ayovunda komakhelwane bakhe nasezihlobeni zakhe.

help to tribesmen from insimu yesizwe

119 Uma sekubulwa emasimini njengoba imbumbelena kusuke sekubuthwa dala yavunwa iphanyekiwe emithini, kuye kubuyiswe isiza lapho izobulelwa khona. Kucentwa ibala elihle endaweni ezinzile. Liyelilingane lingabilikhulu kakhulu. Lomsebenzi wenziwa yilabo abesifazane. Uyaye amene umuntu abanye omakhelwane bakhe bazomsiza. Yena usebenzela utshwala. Sebethi bangaqeda, sebesinda futhi. Uma bengaphumeleli ukuwuqeda kanye lomsebenzi sebewenza ngelinye ilanga. Phela umba uqedwa kuthatha izinsuku eziningi ukuqeda. Abanyeke bayazenzela labo abanemindeni eminingi. Nakhona kuyamenywa kwenziwe utshwadlana.

Ukugcinwa kokudla:-

Kuyekuthi ukudla okungabulwanga kufakwe ezingolobaneni kona. Kulindele ukuba kudimole kuthathwa ngalunye kubulwe. Nazo izindumba ziyafakwa ngezihlandla ezingolobaneni. Uma umuntu efuna ukupheka zona usede ethatha ngazo izihlandla abulele khona endlini usepheka okulingene okusalayo lapho usekufaka ezimbizeni. Noma engakabuli umuntu kodwa uboshwe ukubula okwenkosi akuse kuyona. Okwakhe usede ezibulela yena. Kodwa kuyahlupha uma ukudla kungabulwe ngoba kubanga amagundwane.

Izindumba nembumbe akufakwa engodini kona kuye kukhandwe izilulu ezincane kufa kwe khona. Amavila akufa ka ezimbizeni endlini. Umgodi yenzelwa amabele nommbila kuphela.

Uma ukudla sekugcinwa ezingolobaneni noma emgodini noma ezimbizeni kuye kuthathwe untšangwini kwendlalwe phezu kwakhe yenake unephunga lokuxosha izilwane ezingalimaza ukudla. Nowake umlotha awushiywa ukuvimbela zona izilwake ekudleni. Wona uye uxutšaniswe nokudla lokho. Abanye bathatha eminye imithi ebosha izilwane.

posts- [illegible] of plant

Uma umgodi usuvalwe kuyahlonishwa akuvunyelwe lukuba wonke umuntu asondele kuwona. Uma inkosikazi iye emfuleni ayivunyelwe ukusondela emgodini. Uma umntwana omncane ayi

kraal [illegible] [? + africa [illegible] vunyelwe ukusondela emgodini.

Imbumbe yona kanye nezindumba zakumbelwa engungwini kwenziwa izilulu ngotshani zibe njengo basket zabalulu. Zafihlekwa emagumeni lapho kungahambi kakhulu abantu abangalungile. Njengaye owesifazane oye emfuleni nomunye onengane encane. Abanye bazibeke phezulu emithini lapho kungavami ukuhamba abantu abangalungile. Bazifihlanyela ngazo izilulu. Abanyeke babe bwa zifaka ezimbizeni emsamo. Ezimbizeni ezingenzi lutho kakhulu. Njengezimbiza ezindala. Noma ezinezimfa zingasabulungele utshwala.

Yinto esheshayo ukubola lo lena izindumba nembu

865

123 865

K13/21 123

nabe uma abantu behamba phezukwakho. Kufuna ukuba nakekelwa ukuze kuphume lele. Abanye bebeziyeka khona emithini ngezihlandla ezibulwe ngazo.

Nazoke izindumba nayo imbumbe ekaya yekuhlanga niswe nawo ~~kumsotha~~ ukuba ze izilwane ezincane zinga kumosi. Abanye bakubonge ngayo insangwini yena ku nephunga elibi nezilwane sezizokhuzwa iphunga zinga sondeli embewini leyo. Noma umuntu afake ikhasi la khe unsangwini. Kodwa iphunga lakhe aliphelí ma sishane liyephuza ukuphela yingakho njena abaningi bakawufuni unsangwini.

insert repellants

Kufakuthi uma izindumba zifakwe embizeni bese u mu

zitu eyemboza kahle sengathi ekusengqungqwini. Kuye kuthathwe uhlulongwe lesibayeni umuntu usevala ngabo lasinde kahle impela ububa kungangeni lutho phakathi. Usuke esewufakile umlotha naye umsangqwini. Akuvunyelwa ububa kungene amanzi noma ubusuwakama embizeni. Uma kungenjalo zingabola izindumba noma ukubumbe.

Kuyakuthi uma umuntu esola noma ezwa iphunga lazo izindumba useziwohla azihlole kahle, uma zona hala usezikhipha azeneke zishaywa umoya. Uma sezomile usezibuye izivala kahle. Abanye bazameka ngekumba ububa zingangenwa izilwanyana. Uma kuyisikulu benze isidlidli kombeze ngaso. Uma kungcilulu kubhala umuntu lubuka ade ehlola njalo. Kodwa akuvunyelwo umuntu ade engama ukudla ngoba kuthiwa kuyaphela kugedwe amehlo omuntu. Umuntu ubehlola ngalanga uma esola. Kakhulu ufing izulu selina. Ukudla bekungcinwa ukusukela eluvulweni kuze kulinywe. Uma kuyinala kuze kuphele unyaka izingolobane nezilulu ezinye zingakathintwa. Bekwenzeka umuntu athi unyahlola afumanise amagundwane esengesile kakhulu lokunye sekwakhunta kudala.

Kokunye abantu bebethi ihlwayelo ilungile kanti ayilunganga. Ihlwayelo ehluphayo elyasemgodini ngoba enye ivama ukungamili.

Imbewu enhle efakwa ezimbizeni ide ihlolwa ukuthi isalungile yini. Kwakunga nakuba ukuthi imbewu incane noma inkulu. Ingolo uma imbewu ivuthiwe umuntu ubethi yinhle. Futhi abanye bebebona ngensimu yenkosazane ukuthi imbewu yabo ilungile. Phela bebethi bephuma ibeseyimilile yona.

Uma imbewu iphethiwe babengayihlwayeli abantu ngokwazi ukuthi ayinakumila yona. Imfe nommbila imbewu yabo ibilengiswa noma ihlonywe emthuthwini ukuze ingaphehlwa. Nakuzo izindlela nembumbe bezilongisiwa ngamagoma endleni ebaswayo. Leyombewu ebivama ukumila. Phela umuntu ubebeka ukuthi ina

so yini isibindi noma iso
lapho uzoqhuma khona, um
a ingenako loku ukeyiyeka
ahambe efuna kwabanye a
banayo. Abanye bebethatha
imbumba, ingabuliwe emdumbeni
wayo bayelubele izihlandla
bayiphabuyeke ngazo kulendlela
ebaswaye. Kuyakuthi uma
selethwese ~~ihlobo~~ bayibule ba
yilungise. Phela imbewu ayi
hluphi ngokwelewa yona.

Nomkhubulu's land

Uma umuntu angabonaze
ase imbewu ensimini yenkosa
zane bekuthi noma ingami
li kuthiwe yenziwa yilobolo
yona. Yingakho wonke umu
ntu ubeyisa imbewu lapho
ensimini yenkosazane.

Ukugcinwa kwamathanga.

Amathanga lana wona yinto
evama ukubola. Bekuthi
uma sekuzovunwa omama

bese benza izilulu ekhaya namagquma nezibuya. Izilulu ezomhlabila namabele okubuthiweyo. Amagquma awokubeka amathanga namalence kanye nazaswela. Abakhuthele bebekubona kulihlazo ukubeka ukudla emagqumeni. Ukudla okubonwa ngabantu futhi nezinkukhu zingakucopa ukuma kusobala kakhulu. Nezingane zidlale ngako. Ukudla okunjengamathanga kugcinwa esiluyeni lapho kuzothola khona umoya kungashesi ukubola.

Izibuya zenziwa ngoqhunga nangezintungwa kumbelwa umgele bese kuya shuthekwa. Kwenziwa njengamagquma. Abanye ke amathanga bawafaka ngaphansi kwengolobane athole umoya. Awa fakwa amathangâ ezingolobaneni ngoba kuyashisa khona. Nazoke izingolobane zinhlobo ningi ngoba ezinye zibaphezulu zenziwe ngemithi emine emide kube nezitēmbisi zokukwela khona. Abanye bayenze omthini omude bese benza isitēbisi sokukwela. Nawoke amathanga aphanyekwe phezulu engolobaneni lapho kuphole khona.

Kwakwenziwa nezinyango. Inyango yenziwa ezikhibeni noma emllihi bezinsikeni zendlu. Laphoke kuvama ukubekwa khona imbumbe, nezindumba, nezindlubu, nomngqomeni kanye namantōngomane. Yonake iphatha kahle ngoba ayibolisi. Nembewu ivama ukubekwa khona enyangweni. Iyona abantu babeyithanda kakhulu ekugcineni ukudla.

inyango = indoo

End. S. 865. *